

Oma riik,
oma raha:
rahareformid
Eesti
Vabariigis

EESTI PANGA
MUUSEUM

Head näitusekülastajad!

Eesti ajalugu on väga omapärast nägu. Viimase 90 aasta jooksul on siin kogetud nii erinevaid valitsusrežiime kui ka majanduspoliitilisi süsteeme. Seejuures peetakse just Eestis 1920ndatel toimunud majandusliku orientatsiooni muutust – Eesti majanduse lahtirakendamist Venemaast ja stabiliseerimist – viimase kahe sajandi kõige ulatuslikumaks maailmas. Eesti taasiseseisvumisel 1990ndatel oli muutus peaaegu sama järsk.

Samas teame tänapäeval suhteliselt vähe, millised olid 20. sajandi alguses ja lõpus rakendatud majanduslike meetmete tagamaad. Käesolev näitus esitlebki Eesti Vabariigi rahapoliitilisi pöördepunkte aastatel 1918–1992. Iga perioodi – Eesti marga käibeelaskmist 1919. aastal, krooni käibeletulekut 1928. aastal, krooni devalveerimist 1933. aastal ning viimast, tänapäevast rahareformi 1992. aastast – iseloomustavad just selle ajahetke poliitilised ja majandusolud. Seepärast on iga pöördepunkt keeruline ja dramaatiline. Just käesoleval näitusel kajastatud esimesi rahareforme uurides sai selgeks ka see, kuivõrd on sageli pigem improviseeritult kujunenud ning majandustaustata inimeste langetatud rahapoliitilised otsused mõjutanud nii riigi majanduslikku heaolu kui ka poliitilist käekäiku. See omakorda lisab vastutust tänapäevaste otsustajate tegudesse.

Omapärane on ka teiste riikide ajalugu. Nii leiategi näitusel mitmeid paralleele teiste maa-arengu ja otsustega kujul „Kui ajalugu läinuks teisiti”. Kuigi iga riigi taust on erinev, aitab alternatiivsete võimalustega tutvumine loodetavasti selgemalt aduda seda, missugustel ajaloo ristteedel Eesti on seisnud. Ning kui ka selleaegsed lahendused ei pruugi täna tunduda alati kõige õigemad või sobivamad, aitab uus teadmine meil saada targemaks.

Uusi huvitavaid teadmisi soovides

Andres Lipstok
Eesti Panga president

Eesti marga käibelelaskmine 1919. aastal

Tekst: ajaloolane Jaak Valge

Poliitiline ja majanduslik taust

24. veebruaril 1918 kuulutas Maapäeva Vanematekogu moodustatud Eestimaa Päästmise Komitee Eesti Vabariigi iseseisvaks ja käimasolevas maailmasõjas erapooletuks. Kuna järgmisel päeval okupeerisid Saksa väed Eesti, ei saanud Eesti Vabariigi riigivõimuorganid reaalselt tegutsema hakata.

Novembris algas Saksamaal revolutsioon ning pärast vaherahu sõlmimist sõdivate poolte vahel hakkasid Saksa väed Eestist lahkuma. 11. novembril läks võim Tallinnas Eesti Ajutise Valitsuse kätte. 19. novembril kirjutasid Saksa riigi Baltimaade peavalinik August Winnig ja Eesti Ajutise Valitsuse esindajad alla riigivõimu üleandmise lepingule. 28. novembril algas aga enamlaste pealetungiga Narvale Vabadussõda.

Eesti majandus, mis pidi tagama sõjapidamiseks vajalikud vahendid, oli laostunud. Tallinna suurtehased olid osaliselt sisseseadest tühjaks veetud, maal oli suur osa põldudest söötis

ning Tallinnas jätkus toiduaineid kõigest kolmeks päevaks. Valitsus organiseeris aktsiooni vilja vabatahtlikuks varumiseks, kuid palju vilja kokku ei toodud. Seejärel korraldati kaks vilja sundvõtmist, ent kuna sõjategevus kandus Eesti territooriumile, ei andnud ka need oodatud tulemusi.

Eesti Päästmise Komitee liikmed Jüri Vilms, Konstantin Päts ja Konstantin Konik Maximilian Maksolly maalil "Iseseisvuse väljakuulutamine".

Iseseisva Eesti alguses olid eestlastel juba head poliitikatetegemise ja sõjapidamise oskused, ent rahanduses puudusid kogemused täielikult. Tsaaririigi keskpanga rahapoliitika – emissiooni ja intressimäärade juhtimine –

oli aga Eestist ja eestlastest väga kaugele jäänud. Paraku ei olnud võimalik otsuseid pikemalt vaagida ja nendega venitada, sest riigi rahandus oli täielikus kaoses. Konsulteerida polnud kellelegagi. Kui Eesti Riigikassas oleva raha oleks saanud vahetada tugevama valuuta, näiteks naelsterlingite või dollarite vastu, siis oleks kogu riigikassa mahtunud rahaminister Juhan Kuke taskutesse.

Maailmasõja ajal oli Venemaa oma kasvanud väljaminekud korvanud katteta paberraha emissiooni ligi kahekordse suurendamisega. Tsaarirublad trükkimist jätkas ka Vene Ajutine Valitsus, lisades omalt poolt ringluse duumarublad ning kerenskid. Pärast oktoobripööret andsid bolševikud raha funktsiooni veel mitmesugustele võlakohustustele, laenuühenduste kupongidele ja obligatsioonidele. Loomulikult langes rubla väärtus järsult. Saksa okupatsiooni ajal 1918. aastal jäid Vene ja Nõukogude rahatähed Eestis kehtima, kuid lisaks lasti käibele Saksa riigimargad ja Ida-Laenukassa rublad ja margad. Eesti Vabariigi ajutiste administratiivseadustega jäid kõik need rahad kehtima. Detsembri keskpaigas andis Ajutine Valitsus välja määruse, millega kuulutati ka Soome mark Eesti Vabariigi piirides seaduslikuks maksevahendiks. Rahvas pidas kõige väärtuslikumaks tsaarirublasid.

Vabadussõja alguses Punaarmee hõivatud Eesti territooriumil kehtestati vääringuks Nõukogude Venemaal käibinud rublad, ent nendele anti kuni kaks korda kõrgem väärtus kui ülejäänud Eestis. Seega olid Eesti piirides sellest ajast seaduslikult käibel kolme riigi erinevad maksevahendid, millel olid ka erinevad väärtused. Peale selle oli ringluses hulgaliselt valeraha.

Nii oli rahva, eriti maainimeste kätte kogunenud suured summad Vene ja Saksa paberraha. Tegemist oli lustakalt värvika, aga arveldusteks tülika paberimassiga. Valitsus sai kodanikelt ka annetusi, kuid nendest ei piisanud kaugeltki riigi jaluleaitamiseks. Seetõttu loodeti väga suuremale välislaenule ning Ajutine Valitsus ka tegutses selles suunas, ent tagajärgedeta. See on mõistetav, sest Eesti Vabariigil tol ajal rahvusvahelist tunnustust ei olnud.

Riigi rahalisest kitsikusest ülesaamiseks esitas rahaminister Juhan Kukk valitsusele kava Riigikassa lühiajaliste 5% intressiga võlakohustuste väljaandmiseks, mida plaaniti pakkuda

pankadele, ettevõtetele ja eraisikutele. Trükkida plaanitavad võlakohustused loodeti kätte saada nädala-kahe pärast. Võlakohustuste väärtuse arvestamise aluseks määrati Saksa idamark. Viimast eelistati ilmselt Saksa riigimarga jätkuvalt suureneva emissiooni tõttu Saksamaal. Idamarka seevastu enam juurde ei trükitud, mistõttu seda peeti kindlamaks rahaühikuks. Soomes trükitavaid võlakohustusi loodeti müüa 30–50 miljoni marga ulatuses. Tagasiostmise tähtaegadeks määrati 1. mai, 1. juuni ja 1. juuli 1919.

Paraku ei andnud siselaen kaugeltki loodetud tulemust. Kuna võlakohustuste trükkimine Soomes venis, ei saanud Eesti riik neid kohe välja anda. Esialgu registreeriti üksnes tellimus, mille eest võeti raha. 27. detsembriks oli laekunud ainult 3–4 miljonit marka, 15. jaanuariks aga 6 miljonit marka. Rahvas käsitles võlakohustuste ostmist pigem annetusena ja sellest seisukohast ei olnud tulemus üldse halb. Riigi rahaprobleeme see aga ei lahendanud.

Rahareformi eesmärgid ja kulg

Vahendeid riigi kulutusteks, eelkõige sõjapidamiseks, oli tarvis otsekohe. Sõjakulud tõusid 1919. aasta esimestel kuudel kuni miljoni margani päevas. 7. jaanuari valitsusistungil esitatud aruandes märkis rahaminister Juhan Kukk, et suurema välislaenu saamine on lootusetu, kuid olukord nõuab erakorraliste abinõude tarvituselevõtmist ning tegi ettepaneku panna rahadena käima eespool mainitud trükitavad võlakohustused. Lõpliku otsuse tegi valitsus 16. jaanuaril ja kuulutas välja 18. jaanuaril 1919. Lisaks oli valitsus 4. jaanuaril rahaministri ettepanekul kinnitanud määruse Tallinna Arvekoja tähtede kehtestamiseks rahamärgidena.

Foto: Eesti Filmiarhiiv

Rahadeks kuulutatud pabeleid 16. jaanuaril 1919 tegelikult veel ei olnudki. Esimene partii trükivärskeid võlakohustusi saabus Helsingist Tallinna alles 21. jaanuari õhtul. Rahaministri täpsustavas teadaandes 23. jaanuaril kuulutati välja, et ajutiselt (kuni riigi kassatähtede väljaandmiseni) pannakse seadusliku makseabinõuna kehtima 50, 100, 200, 500 ja 1000 marga suurused võlakohustused. Ühtlasi peatati võlakohustuste müük ja vahetus Vene rahade vastu, kuid

Uudate todumaad taitsta!

Osste 5% lühiteseajalist Eesti wabariigi laenu!

Tellimisi wõtawad wastu ja annawad seletust:

Tallinna linna pank,
 Tallinna pangatontor G. Scheel ja Ko,
 Pangatontor Höppener ja Ko,
 Pangatontor Rosen ja Ko,
 Petrograd-Niika kommertsbank, Tallinna osalond,
 P'fow-Doni kommertsbank, Tallinna osalond,
 Ihendud pank, Tallinna osalond,
 Eestimaa mõisnikkude kreditaasja
 Tallinna Smmobilpant,
 Tallinna wastastiklune kredit-ühisus (Eesti pank),
 Eesti wastastiklune kredit-ühisus,
 Eestimaa wastastiklune kredit-ühisus,
 Tallinna kaupmeeste wastastiklune kredit-ühisus,
 Nõhja laenu- ja hõlu-ühisus,
 Tallinna hõlu- ja laenukasja.

Seadaandmine.

Eesti Maapäew otsustas oma koosolekul 23. novembril s. a. 30 miljoni margaliku summi laenu teha 5-prots. hühtleesjaliste võlakohustuste väljaandmise teel. Selle laenu teostamiseks on praegu võlakohustuste trükkimine käsil. Kohustused tulevad 50-, 100-, 200-, 500-, 1.000-, 5.000- ja 10.000-margalistel, nende maksu tähtaegadeks on määratud 1. mai, 1. juuni ja 1. juuli 1919. aastal.

Võlakohustuste eeltellimiste vastuvõtmine on Tallinnas juba alanud, esialgul järgmistes asutustes:

Tallinna Kinnapank.

Pangalontor G. Scheel ja Ko.

Pangalontor Hoepfner ja Ko.

Petrograd-Sita Kommertspank, Tallinna osakond.

Now-Doni Kommertspank, Tallinna osakond.

Ühendatud pank („Unionpank“).

Tallinna Wastast. Kreditühisus („Eesti pank“).

Eesti Wastastikune Kreditühisus.

Tallinna Kaupmeeste Wastastikune Kreditühisus.

Põhja Laenu- ja Hoiu-ühisus.

Tallinna Laenu- ja Hoiu-Kassa (Kaueti gildi majas).

Eestimaa Mäisnikkude Kreditkassa.

Tallinna Majaomanikkude Kreditühisus (Immobiliipank).

Rosen ja Ko. äri.

Tallinna rentei Toompeal.

Kes võlakohustusi ette tellida soovivad, peavad silvaalnimetatud asutuste poole pöörama ja kirjaltult teada andma, kui palju, misluguste tähtaegadega ja mis hinnakäsi kohustusi nad omandavad ning ühtlasi summa lohe sisse maksma. Tellimise laures arvatatakse protsendid lüüsi makstühapäevadeni tellijatele maha. Võlakohustuste tellijatele antakse sisse makstud raha vastu kviitungid, mille eeteeditamisel hiljemine kaalukamast asutustest võlakohustusi saab.

Hiitlase Valitsuse otsuse põhjal 28. nov. s. a. on laenuasutustele õigus antud rahajummalid Eesti Vabariigi võlakohustuste mahutada ja lubatud nendega riigile võlgastid ja maksumid tasuda.

Rahaminister J. Kull.

jätkus 5000- ja 10000margaste võlakohustuste müük ainult Saksa ja Soome rahade vastu.

Rahadena kasutuselevõetud võlapabereid ehk nn poolraha, mida 1. veebruariks oli liikvel juba 16,5 miljoni marga eest, käsitlesid nii riigivõim kui ka rahvas hädarahadena. Nende välismis polnud tõesti suurem asi. Võlapabereid kutsuti „kukkedeks“ ja „pätsudeks“. Neid trükiti kuni 1919. aasta septembrini kokku 250 miljoni marga eest.

Samal ajal algasid ettevalmistused pärisraha väljaandmiseks. Juba 9. detsembril 1918 oli valitsus heaks kiitnud kunstnik Peet Areni ettepaneku moodustada komisjon, mis töötaks välja Eesti postmarkide, raha ning lipu kujunduse. Otsustati välja lasta 5-, 10-, 20- ja 50pennised ning 1-, 3-, 5-, 10-, 50-, 100- ja 500margased riigikassatähed. Igakordse emissiooni suuruse pidi paika panema Ajutine Valitsus. Määrati kindlaks ka vahekord seni käibinud rahamärkidega: ühemargane Eesti riigikassatäht pidi võrduma ühe idamargaga või viiekümne idakopika ning ühe Saksa margaga. Kuna riigil puudus paberraha tagamiseks vajalik kullareserv, otsustas Ajutine Valitsus, et „riigikassatähete eest vastutab Eesti riik kogu oma varandustega ja sissetulekutega“.

Nii oli Eesti Vabariigi esimene raha nimetus „mark“ määratud juba valitsuse 9. detsembril otsusega ning seda kinnitati ka Rahaministeriumi konkursi teadaandes. Raha nimetuse üle eriti ei vaieldud. Esiteks ei olnud selleks aega, teiseks kallutas otsuse marga kasuks ka senise markvääringu olemasolu ning markvääringul

põhinevate Eesti Vabariigi võlakohustuste töösolemine ja ettetellimine. Uue nimega rahahüliku käibeelaskmine võinuks segadust ainult suurendada. Konkursile saatis kavandi kaheksa osalejat, kellest žürii auhinna pälvisid erinevates kategooriates Peet Aren, Kristjan Raud ja Nikolai Triik.

Rahamärkide trükkimiseks peeti sobivaimaks Helsingis asuvat F. Tilgmanni trükikoda, kus töid korraldas kunstnik Theodor Ussisoo. Trükkimist alustati siiski alles 1919. aasta märtsis. Eelnevalt kinnitas valitsus emissiooni suuruseks 145 miljonit marka, kuid suurte sõjakulude tõttu kujunes maht suuremaks. 9. aprillil tulid ringlusse esimesed kolm miljonit Eesti marka kolmemargaste kupüüridenä. Edaspidi edenes rahamärkideks kuulutatud võlapaberite ja kassatähete käibeelaskmine kiiresti. Märtsi alguseks olid ka mõned kohalikud trükikojad valmis kassatähete väiksemaid kupüüre trükkima.

2. mail 1919 andis Ajutine Valitsus välja määruse, millega kuulutas ainsaks seaduslikuks maksevahendiks Eesti marga, Eesti Vabariigi kasvatähtede ja rahadeks tunnustatud Eesti Vabariigi võlakohustuste näol. Erandina tuli maksudena vastu võtta Saksa või Vene vahetusraha (alla 1 rubla või 1 marga). Ühtlasi kaotas kehtivuse Soome, Saksa ja Vene rahade sundkurss.

Eesti Vabariigi kodanik tarvitas riigi esimestel aastatel Eesti marka ainult maksevahendina; kogumiseks-säästmiseks eelistati ikkagi tsaarirubla, harvem ka Saksa marka. Et Eestis puudus tagatisfond, odavnes Eesti marga kurss kiiresti. Tagatisfondi loomiseks panid poliitikud suuri lootusi välislaenule, kuid Eesti Vabariik sai Vabadussõja ajal üsna suurt sõjavarustus- ja tootlustuslaenu kaupade näol, aga mitte suuri rahalaenu. Väiksemaid summasid saadi üksnes peaaegu sama raskest olukorrast olevalt Soomelt.

24. veebruaril 1919 kinnitas valitsus Eesti Panga põhikirja, mille koostasid Juhan Kukk ja Mihkel Pung. Seejuures võeti eeskujuks Saksa Riigipanga ja Prantsuse Panga põhikirjad. 7. märtsil otsustas Ajutine Valitsus moodustada eeltööde tegemiseks ja panga juhtimiseks kuni täiskogu kokkukutsumiseni kolmeliikmelise komitee, kanda Riigikassa summadest Eesti Panga põhikapitaliks 10 miljonit marka ning volitada ajutist juhatust korraldama panga aktsiate müüki erasikutele ja asutustele. Põhikapitali Eesti Panga arvele kandmise päeva ehk 3. maid hakati tähistama Eesti Panga aastapäevana.

Eesti panga välisvaluuta ostuturs oli 17. septembril:

1 Inglise naelsterling	240	mrk.
100 Rootsi krooni	1410	"
100 Daani krooni	1270	"
100 Saksa riigimarkka	215	"
100 Soome marka	280	"
100 Ülem-Sõda marka	195	"
1 Ameerika dollar	52	"
100 Prantsuse franki	605	"
100 Vene tsaarirubla, (suured 500 ja 100 rbl.)	180	"
100 Vene tsaarirubla, väikesed	160	"
1000 Duuma rubla	700	"

Välisvaluuta müügi juures võivad rahaasutused omale kuni 2% vahetajatu võtta.

Tähtsamate toiduainete hinnad müüjal ja meil.

Inglise tootlusminister mr. G. H. Roberts andis hiljuti ajakirjanikele koosolekul ülevaate Briti tootmis- ja tootlustusolukorra kohta, kus ta „Economist“ järele muu seas järgnevad huvitavad teated tähtsamate toiduainete hindade kohta mitmes maas ette toob:

Inglismaal		Prantsusmaal		Itaalias		Rootsilmaal		Saksamaal		Saksamaal	
sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.	sh. p.
Veis	0 9	0 10 1/2	0 11	1 3 1/2	1 6 1/2	1 1 1/2	1 1 1/2	1 1 1/2	1 1 1/2	1 1 1/2	1 1 1/2
Lih	1 6	2 6	2 8	2 8	2 8 1/2	2 2	2 2	2 2	2 2	2 2	2 5
Veis	2 6	3 2	3 2	3 2	2 11	5 9	4 10 1/2	4 10 1/2	4 10 1/2	4 10 1/2	4 10 1/2
Seis	0 7	0 2 1/2	1 7 1/2	0 8	0 6	0 7	0 7	0 7	0 7	0 7	0 7
Seis	2 6	3 6	5 0	5 3 1/2	2 11	6 0	6 0	6 0	6 0	6 0	6 0

Need hinnad ütlevad Inglise naela kohta, mis on ühes 1/2 naela meie naela suurusel. Kõik need Eesti markades arvata praegust sterlingi kurssi — 1 — 240 Eesti marka alusel võttes, saame järgmise üldise hinnatabeli:

	Veis	Lih	Seis	Suhkur	Õli
Inglismaal	2.—	18.—	30.—	7.—	80.—
Prantsusmaal	10.50	30.—	38.—	9.25	42.—
Itaalias	11.—	32.—	38.—	10.50	60.—
Rootsilmaal	15.50	32.50	35.—	8.—	44.50
Saksamaal	12.50	26.50	60.—	6.—	35.—
Saksamaal	13.50	28.—	58.50	6.—	72.—
Rootsilmaal	2.25	6.—	18.50	15.40	18.—

Wälja arvatud suhkur on Eestis kõik tähtsamad toiduained 3—7 korda odavamad kui ühes selles eelmisel aastal riigis. „Pwl.“

7. märtsil määras Ajutine Valitsus Eesti Panga juhatuse ajutiselt Eduard Aule, kes pidi jätkama ka tootlusministri kohuste täitmist. Teiseks juhatuse liikmeks nimetati Mihkel Pung. Kolmandaks liikmeks nimetati 18. märtsil Johan Silver. 25. märtsil, juhatuse esimesel ametiliku koosolekul, otsustati esitada panga presidendiks Mihkel Pung, kelle lahkumise järel 2. augustil määrati sellele kohale Eduard Aule.

Põhikirja kohaselt oli Eesti Pank emissioonipank, kellel oli õigus teostada ka peaaegu kõiki kommertsbankade operatsioone. Panga põhikapital koosnes 4000 aktsiast à 2500 marka. Ühtlasi sätestati Eesti Panga põhikirjas, et väljaantavate pangatähtede tagatiseks on panga kulla ja muu metalli tagavara vahekorras 1 mark = 0,2903225 grammi puhast kulda (kuldfraangi pariteet), riigi väärtpaberid ja võlakohustused ning diskonteeritud vekslid ja teised väärtused. Eesti Panga loomisega võis ka rahareformi lõppenuks lugeda.

rublasid või teisi kuldrahasid, kuid tsaari paberrubla ülehindamine lõppes. Nõukogude valitsus oli ise tsaariraha väärtuse langusele kaasa aidanud, vedades seda kastide kaupa välja ning luues endale mitte millestki välisvaluuta allika.

Hoolimata rahakursi kiirest langusest ning kõige sellega kaasnevast täitis rahareform oma eesmärgi: riik sai hädavajalikke vahendeid, eelkõige sõjapidamiseks, kuid ka koolide, omavalitsuste ja muude asutuste ülalpidamiseks, investeeringuteks ning maareformi läbi viimise alustamiseks. Raha käibelelaskmisest saadi Vabadussõja aastatel ligi 60 protsenti riigi tuludest. Siinkohal on tuludena arvestatud ka kaupadena ja varustusena saadud laene. Lisaks oli oma rahal esialgu ka ülioluline psühholoogiline efekt, kuna see pani eestlased uskuma oma riigi olemasolu võimalikkusesse.

EESTI MARK Riigikassatähed

EESTI MARK
Riigikassatähed

EESTI MARK
Vahetustähed
Mündid

KUI AJALUGU LÄINUKS TEISITI Kui Eesti marka ei oleks käbele lastud...

Eesti riigijuhid lootsid 1918. aasta lõpul ja 1919. aastal võimalusele saada välislaenu. Kullavaru või välisvaluuta tagavara võimaldanuks riigil luua ametliku reservi ja usalduse oma raha vastu ning seada iseseisev rahasüsteem korralikult jalule. Mitmed poliitikud seostasidki oma raha käikulaskmise välislaenu saamisega. Mis oleks aga juhtunud, kui oma raha käibelelaskmisega oleks oodatud?

Suurema ja pikemaajalise rahalaenu saamiseks olid lootused segaste poliitiliste olude tõttu väga kesised. Eesti poliitikud aga seda esialgu ei taibanud. 1918. aasta lõpus, 1919. aasta alguses sondeerisid Eesti eridelegatsiooni liikmed Ferdinand Kull ja Joseph Goldarbeiter Stockholmi Inglise konsuli juures pinda. Inglased olid vaoshoitult viisakad, ent Eesti valitsuse liikmetele jäi siiski mulje, et laenu saadakse. Novembri lõpus ja detsembri algul oli optimistlik ka Eesti esindaja Londonis Ants Piip, kelle arvates ei olnud inglased laenusoovi vastu „mitte tuimad”. 1918. aasta detsembrist Pariisis viibinud välisminister Jaan Poska oli laenu hankimiseks saanud erivolitused, kuid kõik püüdlused jooksid liiva. Oma päevikus märkis ta kibedusega: „Kõige raibem asi on aga rahasaamisega. Kusagilt ei anta, kusagilt ei lubata, kusagil ei öelda ka ära.” 15. jaanuaril 1919 rääkis rahaminister Juhan Kukk lootusrikkalt 20 miljonist naelsterlingist, mille saamine inglased aga võtvat veel aega. See oli tohutu summa, 15 korda suurem kui 1927. aastal Rahvasteliidu toetusel saadud laen.

Tegelikult aitas Eestit vaid Soome. Seda küll väikeste summadega, sest oli ise samuti rahahädas. Välisminister Jaan Poska õnnestus tänu isiklikele sidemetele saada Soomest 1918. aasta detsembri alguses Tallinna erapankade tagatisele 10 miljonit Soome marka. See oli ligi 200 korda vähem kui loodetud 20 miljonit naelsterlingit inglased. Hiljem saadi veel 10 miljonit marka. See oli ka kõik. Küll sai aga Eesti Vabariik Vabadussõja ajal üsna suurt sõjavarusus- ja toitlustuslaenu kaupade näol Ameerika Ühendriikidelt, Suurbritannialt, Prantsusmaalt ja Taanilt. Need saadetised hakkasid Eestisse kohale jõudma siiski alles 1919. aasta kevadest. Suuremaid sularahalaene ei saadudki.

Samal ajal moodustasid sõjakulutused Vabadussõja ajal 60 protsenti riigi kuludest – just sama palju kui saadi oma raha käibelelaskmisest. Kaupadena ja varustusena saadud välislaenu moodustasid üle veerandi ja ülejäänud väike osa saadi tolli-, aktsiisi- ja muude maksude laekumisest. Seetõttu oli oma rahal Vabadussõja rahastamisel otsustav tähtsus ning esimestel sõjakuudel peaaegu ainult tänu sellele oligi võimalik sõda pidada. Nii võib täie kindlusega öelda, et kui oma raha käibe ei oleks lastud, poleks suudetud ka Vabadussõda jätkata ega võita ehk teisisõnu riiklikku iseseisvust saavutada. Rahamärkide väärtuse langusega maksis aga Eesti rahvas kinni Vabadussõja kulud.

Eesti rahakursi stabiliseerimine ja krooni käibeletulek 1924–1927

Tekst: Jaak Valge

Majandustaust

Tartu rahulepinguga oli Eesti saanud 15 miljonit kuldrubla. Lisaks teenisid Eesti Pank ja Riigikassa aastatel 1920–1922 suuri summasid Vene kulla vahendamise läände. Suhteliselt ulatuslik oli ka Nõukogude Liidu transiit Eesti kaudu ning eksport Venemaale. Töenäoliselt arvati valitsusringkondades, et väliskaubandus Venemaaga suureneb edaspidi veelgi. Venemaaga toimuva väliskaubanduse senist mahtu (neljandik või isegi kolmandik kogumahust) peeti ebanormaalselt väikseks, sest enne iseseisvumist läks Eestist välja veetud kaupadest ligi 90 protsenti idaturule. Samas ületas aastatel 1920–1923 riigi import ekspordi ning eelarvekulud tulusid. Vahendid eelarvekulutuste katmiseks saadi marga emissiooni suurendamise teel. Kui veel 1920. aasta lõpul oli käibel 1800 miljonit Eesti marka, siis 1921. aasta lõpul 3100 miljonit ja 1923. aasta lõpul 3600 miljonit marka.

Marga kiire käibeletoomise teiseks oluliseks põhjuseks olid Eesti Panga laenud. Kui 1921. aasta lõpul oli laenude kogusumma 1400 miljonit marka, siis aasta pärast 3000 miljonit ning 1923. a lõpul 4800 miljonit marka. Ligikaudu kaks kolmandikku laenudest oli antud panditud vabrikute ja tehaste sisseadete ning kaupade tagatisel. 1922. aasta teisel poolel algas Eesti Panga välisvaluutavarude kasutamine laenudeks. Nii kaeti üha suurem osa emissioonist kodumaiste varadega.

Eesti Panga äri-laenuandmist illustreerib Eesti Panga ühe tolleaegse kliendi kirjeldus, kuidas Eesti Panga laenuosakonna ülem Hilda Tamm õpetanud vekslite tegemist: „Pank võib anda laenu enamalt kolme kuu peale äriks otstarbeks, kui vekslile kirjutab vastutajana alla mõni tuntud äri-mees, näituseks hr N, keda meie tunneme, sest ta on meie igapäevane külaline.“ Kauplesin prl Tammeaga: „Kolme kuu jooksul ei jõua panna masinaid kohale ega saada nendest tulu.“ – „Siis võib laenu pikendada, kui N ehk mõni teine tuntud äri-mees jälle vastutab.“ Osalt võis helde laenu-tegevuse motiiviks olla riigivanem Konstantin Pätsi idee luua Eesti Panga vahenditega Eesti rahvuslik kodanlus. Kuna keskpank täitis äripanga ülesandeid, kasvas ringluses oleva raha hulk liiga suureks ja soodustas hinnatõusu kiirenemist.

Raha kiire juurdetrükkimine langetas loomulikult marga kursi. 1920. aasta kevadel avati Tallinna Börs ning valuutavahetus muutus vabaks. Kui 1919. aasta detsembris tuli Rootsi krooni eest maksta 23 Eesti marka, siis aasta pärast juba 76 marka. Edaspidi marga kurs siiski stabiliseerus ning 1922. aasta lõpuks tuli 1 Rootsi krooni eest maksta 92 Eesti marka. Nimelt hakkas Eesti Pank 1921. aastast kasutama kursi stabiliseerimiseks oma reserve.

Kirjeldatud rahapoliitika ei oleks olnud võimalik juhul, kui Eesti rahasüsteemi aluseks oleks olnud kullastandard. 1921. aasta alguses oli ligikaudu 90 protsenti markadest kulla- ja välisvaluutavaruga kaetud. Aastatel 1921–1923 arutleti küll kullastandardile ülemineku üle, ent otsustavaid samme ega täpsemat tegevusplaani selleks ei tehtud.

Vastupidiselt ootustele vähenesid 1923. aastal järsult Eesti majandussidemed Nõukogude Liiduga. Ka Lääne-Euroopa eksporditurge teenindav põllumajandus- ja metsandussektor

Otto Strandman

Foto: Eesti Filmiarhiiv

sattus raskustesse, sest 1923. aasta viljasaak osutus erakordselt halvaks ning metsa välja-vedu oli ilmaolude tõttu raskendatud, samuti olid langenud puidu ekspordihinnad.

Sellest hoolimata, ning osaliselt just selle tõttu, jätkas Eesti Pank 1923. aastal oma senist laenupoliitikat. 1923. aasta novembriks olid laenuid aasta algusega võrreldes kasvanud poolteist korda. Rahastati pigem nõrgemaid ja enam Vene turuga arvestavaid ettevõtteid. Isikuid, kelle kätte Eesti Panga vahendid laenude kaudu valdavalt läksid, oli umbkaudu 60–100.

1923. aasta lõpuks olid bolševike kulla vahendusel teenitud summad ja ka osa Tartu rahulepinguga saadud kullatagavarast riigi kulutusteks, laenudeks ja marga stabiliseerimiseks peaaegu täielikult ära kulutatud. Enamik Eesti Panga väljastatud laenude tagatise ei olnud piisavad ega vastavuses kehtivate õigusaktidega. Osa Eesti Panga mõjukatest võlgnikest, kelle idasuunalised äriplaanid luhtusid ning võlad kasvasid, võisid olla väga huvitatud senise laenupoliitika jätkumisest kuni Eesti marga hüperinflatsiooni viimiseni. Suuremal osal poliitikutel puudus aga aastatel 1920–1923 teave Eesti Riigikassa ja Eesti Panga tagavarade ja nende kasutamise kohta ning samuti teadmised rahapoliitikast. Majanduskriisile lisandus sisepoliitiline kriis 1923. aasta 7. detsembril, kui tööerakondlane Otto Strandman pidas Riigikogus kõne, kus tõestas avalikkusele, et Eesti Pank on münunud või laenuid riigi kullatagavara.

Rahareformi eesmärgid ja kulg

Rahareformi eesmärk oli stabiliseerida Eesti raha ning viia see kindlale alusele. See tähendas tol ajal kullastandardile üleminekut. 10. märtsil 1924 oli Konstantin Pätsi valitsus Rahvaerakonna ja Tööerakonna ühiste jõupingutuste tulemusel sunnitud ametist lahkuma. 26. märtsil ametisse astunud Friedrich Akeli uus valitsus koosnes Tööerakonna, Rahvaerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna ministritest, keda esialgu toetasid sotsiaaldemokraadid ja väiksemad parlamendirühmad. 13. mail 1924 sai rahaministriks põhimõttekindel ja otustav Otto Strandman.

Kulla- ja valuutatagavara oli Strandmani rahaministriks saamise ajaks järele vaid pisut üle 1000 miljoni marga. Eesti Panga väljastatud laenude summa oli aga suurenenud 4900 miljoni margani. Samas oli kätte jõudmas kulla- ja valuutatagavara kulutav suvine sisseveehooaeg. Juba mai lõpul oma programmi esitanud Strandman leidis, et marga stabiliseerimiseks tuleb vähendada riigi kulutusi ning impordi, vähendada Eesti Panga laenusid ning kõrvaldada ringlusest osa paberraha. Samuti pidas ta vajalikuks allutada Eesti Panga tegevus avalikkuse kontrollile. Reformi nurgakiviks oli aga valoriseerimise kava, mille kohaselt pidi kõiki tehinguid edaspidi tehtama kulla alusele fikseeritud vääringu põhjal ning võlausaldajad võisid nõuda, et varem tehtud võlad makstaks tagasi tolsamal alusel. Võlgade valoriseerimine oli abinõu, mis pidi võtma võlgades olevatelt mõjukatelt äri- ja poliitikameestelt stiimuli Eesti marga hüperinflatsiooni viimiseks.

1924. aasta juunis esitas valitsus Riigikogule valoriseerimise seaduseelnõu, kehtestamaks uut rahaühikut, mille kullasisaldus võrduks ühe Rootsi krooniga, mis oli tol ajal võrdne ligikaudu saja Eesti margaga. Eesti majanduspoliitika ajaloo üks olulisemaid seadusi – valoriseerimise seadus – sai lõpliku kuju erinevate poliitiliste improvisatsioonide ja juhuste tulemusena. Krooni nimetuse ja Rootsi krooni kullasisalduse võtmise uue rahaühikuse aluseks tulenes eelkõige asjaolust, et Rootsi krooni kurss oli 1924. aasta suvel lähedane sajale Eesti margale. Kõne all olid aga ka sadat penni sisaldava marga nimetuse säilitamine ning täiesti uued variandid, nagu näiteks sadat sajandikku sisaldav adra, sajast krossist koosnev taaler ning sadat sajakut sisaldav est, estar või esta.

Uuest aastast — uus raha. Kroonid ja fendid juba makswad.

Uuest aastast hakkas meil maksuma uus rahaühik — kroon. Rahvale nii vanajärgs jaanud margad taovad.

Õnimehed trükitud kroonid ilmuvad liitvele käesoleva aasta juuni algul. Õnimehes järjekorras tulevad trükitist 10-ne, 5-e ja 50-ne kroonilised. Nasta lõpuks peavad Eesti Pangaal kõik kroonid käes olema.

Käesoleva aasta 1. jaanuarist peavad kõik vekslibid kroonides kirjutatama. Markades kirjutatud veksleid ei disfonteerita. Vekslibid, mis enne käes-

olevat aega kirjutatud, tulevad taajuda kroonides.

Grilifi raskusi sellejuures ei tohiks jündida. On ju wawe, 1 kroon — 100 marka, igauhele tergesti arusaadaw. Markade ajemele jääwad sellega jendid. 100 margalised tulewad lähemal ajal ümber tembelbada kroonideks.

Ulemineku hea külg seisab just selles et kuld walunta alusele wiitud kroon tohiks meie rahaühikust jäädawalt kindlustada.

Krooni tulekul.

Sutuaajamine Eesti Panga presidendi J. Jaaksoniga.

Uuefi aastaj peale tuleb meil tarvitusele uus rahaüksus kroon, mis kuldwaluuta alusele rajatud. Alaminekuga ühenduses kerkiwad wäga mitmed tähtsad küsimused põewa-korrale, mis löödi kodanikke huwitawad. Eesti Panga president andis meie kaastöötajele asja kohta järgneवाई seletusi.

Kõik weksliid kroonides.

Kõik kodanikud, kel wekslitega tegemist, pidagu silmas, et 1. jaanuarist 1928. a. peale tulewad kõik weksliid kirjutada Kroonides. Markade kirjutatud weksleid pangad ei diskonteeria ja ei saa ka neid protesteerida. Weksliid, mis enne 1. jaanuari 1928. a. wälja antud, tulewad tasumisele kroonides.

Misall kroonid liikwale lastakse.

Etmele oia kroone saab Eesti Pank riigi trükitojalt kätte tulewa aasta juuni alul. Etimeses järjekorras tulewad trükitimastmõst wälja 10-kroonilised, siis 5- ja siis 50-kroonilised. Wasta lõpuks on Eesti Pangal kõik kroonid käes.

Suna praegu meel liikwale on 100-margalised riigikassa tähed, siis tulewad nemad ümber tembeldata kroonideks. Kas need kassatähed Eesti Pank wõi Riigikassa ise ümber tembeldata — see küsimus on alles lahstine.

Kas Alamiakul raskusi tekib?

Etliifi raskusi ei wõiks tekkida. Krooni ja marga wahelord — 1 kroon-100 marka — on wäga lohane alus arwustamisel. Käeteks ei teeks ostjale raskust kontrollida, kas kroonides küsihud kauba hind wastab endisele hinnale markades.

Alamineku hea külg seisob selles, et kuldwaluuta alusele wiitud rahaüksust krooni, tuleb meil jäädawalt kindlustatuse lugeda ja keegi ei tarwitaks enam asjalikku põhjust olla meie rahaüksuse püüwuse juures kahelda.

Et see nii on, seda tõendab meie wäliswaluuta tagawarade hoogne tõus lõppemal poolaastal.

Seetaw oia wäliswaluuta juurekasmust tuleb kirjutada selle arwele, et warjahud tagawarad põewamalgele on tulnud.

Eesti Panga põhikirjas on ette nähtud, et pank on kohustatud wastawa nõudmise peale müüma ja oitma lundusliku kurgiga kuldwaluuta alusele rajatud wäliswaa maksumahendeid, kui operatsiooni summa on wähemalt 5000 krooni.

Sundusliku kurgi lohia kätwa paragrahwi redakttsioon oli sarnane, et kurgi wäijarehendamine peamurdmisi nõudis. Wõiti selgusele, et Englise naela eest maksaks pank 18.09 krooni ja wõtaks müües 18.34. Sunduslik kurgis ja 5000 krooniline ülemmäär on kriitilisteks silmapilkudeks ette nähtud. Praegu annab E. Pank Englise naelast ostes 18.16 ja wõtaks müües 18.21 krooni. See kurgis on niigasti waluuta müüjale kui ostjale tasulikum lunduslikust ja jääb ehilgu ka tulewikus maksma, misjalguse kurgiga pank igas summas waluutat ostab ja müüb.

Kas Witalaenu Pank saudab 2. jaanuarist peale lohe tegewust awada?

Kuuldawasti olemat kõik eeltööd Witalaenu Panga tegewuse atomiseks walmis, kui peats laenude ülewõtmisel Eesti Pangast mõnepäewaline miinutus tulema, siis tuleb wahariigi walitsusel Eesti Panga juhatusle antud wastawate juhtmõõrde täht-aega wähe pikendada, et Eesti Panga juhatus wõiks edasi walitseda ka neid laene, mis ülandmisesle kuuluwad Witalaenu Pangale. Nii ei tarwitaks wiinwitustel laenuarwitajatele raskusi tekkida.

Hoiusummad kaswad Eesti Pangast?

Uue põhikirja järgi ei maksa Eesti Pank hoiusummade pealt enam protsente. On arwata, et suurem oia hoiusummest wiitakse üle kas riigi hoiutaskusse wõi erapankadesse. Kuid see panga tegewust ei talista.

Eesti Pank saab uue nõukogu.

Uue põhikirja järgi walitakse panga nõukogu uuel alusel. Tema koosneb majandusliste huwiringfondade esitajatest. Põhikirja keelab riigikogu liikmeid nõukogusse määramast. Sellega on tahtud ära hoida Eesti pangast parteipoliitikat.

Praegukes nõukogus on pooled riigikogu liikmed olnud, kuid parteipoliitikat ei ole nõukogus mitte aetud. Nacnumääramisel on nõukogu wäga objektiwõselt ja ühemeeõselt talitanud.

Uues nõukogus, mis majandusliste huwiringfondade esitajatest koosneb, wõib laenu-määramisel rohkem lahthelisiõid karta, kui nõukogu liikmetes igauõks lihtalt oma huwiringtonna huwides talitab, kuid loodan, et seda siiski ei sünni.

Rahanduses jäi seis aga esialgu pingeliseks. 1924. aasta augusti lõpuks oli walutawaru alles waid 610 miljoni marga eest. Wälislaenu ei olnud kusagilt wõtta. Seegi 610 miljonit marka wäliswaluutat oli säilitatud tänu eelnenuid kuudel wõetud drastilistele meetmetele. Nimelt piirati Eesti Pangast wäljastatawaid laene, tõsteti märkimiswäarselt tollitariife, waloriseeriti mark ning wähendati järsult eelarwekulutusi. Septembris pöördus kaubandusbilanss nende meetmete mõjul positiivseks ning marga kurgis hakkas tugevneema. 1924. aasta hilissügiseks oli stabiliseerimine de facto teostatud.

Walitsuse 1924. aasta 10. septembri otsusega wolitati wälisminister Karl Robert Pustat pöörduma Rahwasteliidu Finantskomitee poole palwega kutsuda Eestisse eksperte ja toetada wälislaenu andmist Eestile. On tõenäoline, et seda ajendasid tegema sisepoliitilised kaalutlused: autoriteetse, kompetentse ja erapooletu institutsiooni hinnang aidanuks reformide mainet tõsta. Eesti rahandusega käis tutwumas mitu eksperti, kes kinnitasid 1924. aasta suwel wõetud suuna õigsust. Laenukõsimuse lahendamise jäi aga mitmel segasel põhjusel wenima.

Novembris 1926 sai Eesti Panga presidendiks Jüri Jaakson, kelle ülesandeks jäi rahareformi lõpulewiimine. 8. detsembril 1926 kirjutab rahaminister Leo Sepp alla Finantskomitee heakskiidetud laenulepingu protokollile. Selles dokumendis soovitas Rahwasteliidu Finantskomitee

Eestile uut rahaseadust, emissioonipanga põhikirja reformi, riigikassatähtede ja riigi kulla- ja valuutatagavara üleandmist emissioonipangale, hüpoteekinstituudi asutamist ja välislaenu. Viimase suuruseks fikseeriti 1,35 miljonit naelsterlingit.

Seejärel esitati vastavad seadused Riigikogule, kes võttis 3. mail 1927 vastu välislaenu seaduse, riigikassatähtede emissiooni lõpetamise seaduse ja rahaseaduse ning Eesti Panga uue põhikirja, mis jõustusid 1. jaanuaril 1928. Juunis emiteeriti Londonis, Amsterdami ja New Yorgis Eesti esimene välisbörsidel noteeritav välislaen 27,7 miljoni krooni väärtuses. Rahasüsteem rajati kuldvaluutastandardile ja rahaühikuks määrati kroon, mis oli võrdne saja senise margaga. Eesti Pank korraldati ümber; tema peaülesandeks jäi krooni väärtuse hoidmine ja laenugevuse üldine reguleerimine. Eesti kroon tuli käibele 1928. aasta 1. jaanuaril.

Rahareformi tulemused

1920. aastate teisel poolel viidi 1924. aastal määratletud majanduspoliitiline suund ellu. 1928. aastal kehtima hakanud põhikirja kohaselt sai Eesti Pangast tolleaaja mõistes moodne emissiooni-aktsiapank, mille ülesanded muutusid sarnasemaks kaasaegsete keskpankade omadega, st ka keskpanga laenugevust piirati tunduvalt ja kauplemine keelati. Majanduse rahastamise ülesanne läks Pikalaenu Pangale. Eesti krooni „hinnaks“ määrati 0,4032 grammi puhas kuld. Eesti Pank oli kohustatud müüma või ostma Eesti kroonide vastu kulla alusel olevat välisvaluutat (Inglise naelsterlingit). See tähendas Eesti krooni üleminekut kullastandardile, õigemini kullavahetusstandardile. Ringluses olevate pangatähtede kaetus välisvaradega ei tohtinud langeda alla 40 protsendi jooksvate kohustuste kogumast.

Selendused kroonidega.

Suimestele tekitab ümberarvamine algul raskesti. Küllap aga varsti harjutakse.

Juba neli päeva oleme kroonidega elanud. Iga tullaie kassapidaja muudmisi selendab juba, palju kroone ja sente sul maksta tuleb. Tal tuleb muudugi tükk aega enne, kui ta margad kroonidesse ümber on arvanud ja samakausa tuleb sul tema poost nimetatud jummat markadesse tagasi arvata, enne kui maksta saad hakata.

Mii on see siis üks alaline ümberarvamine, alaline rehkendise harjutus, mis praegu riigisõjutele ja pankade kassades, postkontorites ja ka eraettevõteteski käimas on.

Suimestele, kellel lookipingist lohkumiseist saadik palju rehkendada pole tulnud, on see algul aruandugi teinud küllaks ja mõnigi kirub, et pagan neid oma jändamisega ja rahareformiga.

Mägin eile ilhe panga kassa ees meesk, kes sellest kroonide sentide värgist mitte mõhingi aru ei saanud. Mida rohkem talle selitati, seda heasemaks näis asi talle minemat. Mees pani lõpuks kogu oma rahatagavara lauale ja ütles: „Motte siit, mis teil mõtta on...“

Postil tulevad nüüd rahasaadetised kroonides läkitada ja ajalehed kroonides tellida, ärides kirjutatakse arved kroonides. Kirjutajad-preiid on juba jee algul kroonide arvestamisega hädas, mis siis veel postilust kõnelda.

Oleks meesk aastast lohe kroonid ja sentid käima pandud, oleks asi vist küll natukene lihtsam olnud. Nüüd tuleb aga eme oodata, kuni mees rahad ilmuvad. Eriliskroonid, see on sajamargalised, millele krooni nimetus peale trükitud, ilmuvad juba lähemal päeval. Vast aitavad need rahvale selgemaiks teha, et üks kroon on 100 marka.

Kõdigega peab harjuma ja küllap harju-

talhe varsti ja kroonide-sentide-markade kolmikuga.

Uga imelik on ta algul küll. Saib eme oma kümme või kakskümmend tubat kuus palka, nüüd pakutakse tulle kõigest 100 või 200 krooni. Oleks nagu piirut vähe. On veel see, et esialgu vanades markades välja maksetakse ja selle tõttu end liialt haamijele eest veel nagu kaitstud tunned olevat.

Smelikuma tundub algul ka see, et kõhede kaupade ja ainete hind numbriliselt sootul muutub, mille tõttu algul nagu dieti enam arugi ei saa, kas on asi kallis või odav.

Seni oli meil Eestis küllalt miljonäre, sest miljon marka, mis see lõppude lõpuks ilka ära ei olnud, kõigest 5000 kuldrubla, väikse talufoha hind. Kõhugu aga nüüd veel. Miljon krooni, see on juba hoopis teine tubat, see on juba 100 talufoha! Palju niikuguseid mehi veel leidub! Sui on, siis mõni üfif. Uga võib olla, et ei olegi.

Mindul tural ja kauplustes on marf esialgu veel wana ar sees ja seal veel keegi kroonidega ei arvesta. Muid kaupaks? Küllap kroon end ka seal varsti maksta paneb.

Lõpuks üks väike footuavaldus. Uued kroonid, kui nad kord trükiti ilmuvad, on kallid rahad, sada korda kallimad praegusest markadest. Kas ei saaks neid kroone siis omeli ka piirut paremal paberil trükitida, et nad peafelt naruks ei muutu, nagu meie senijed margad.

Raha juures on rälimus väga tähtis. Sõjast rahast peetakse lugu, teha kugutakse ja hoitakse, ega keerata näkatus piikitsku, nagu senised markasid. Ehk mõtlewad meie rahameistrid selle peale.

Somo.

1924. aasta rahanduspoliitiline murrang pani aluse ka järgmistel aastatel toimunud suuna- muutusele sisemajanduses, mis väljendus eelkõige riigilaenude osakaalu vähenemises ja krediteeritavate valdkondade muutumises. Varem idaturule orienteeritud tööstuse ja kaubanduse asemel hakati riigilaenudega toetama eelkõige Lääne-Euroopa turgudele suunatud põllumajandustootmist. Pööre oli radikaalne. Näiteks sotsiaaldemokraat Andres Jõeäär väitis 1925. aastal, et suurtööstuse toetamine on tööstuse huve teeninud ainult pealiskaudselt vaadates. Tegelikult on tööstus sellest ainult kahju saanud ning tööera- kondlane Mihkel Juhkam iseloomustas metallurgiat kui „Eesti miljonite surnuaeda”. Põllu- meestekogulane Kustas Tonkman arvas koguni, et Eesti rahvamajandus „ei kannata suuri linnu”. Taani näitele tuginedes arvati, et riik võib jõukas olla ka agraarmaana. Esialgu näisid põllumajandussaaduste kõrged hinnad seda arvamust kinnitavat.

Kolmas oluline muudatus, mille põhjustas 1924. aasta majanduspoliitiline pööre, oligi välismajandusliku orientatsiooni teisenemine. Venemaaga majandussidemete järsu vähe- nemise põhjuseid ei maksa otsida Eesti poliitikute eelistustest. See oli Nõukogude Liidu poolt peale sunnitud. Majanduslikus mõttes ei eraldunud Eesti Venemaast, vaid hoopis vastupidi – Venemaa Eestist. Alates 1923. aastast vähendasid bolševikud Eestist kaupade ostmist märgatavalt. 1924. aastal alanud pööre oli paratamatu, ehkki aasta võrra hilinenud reaktsioon sellele. Pärast vaevarikast, ent väga kiiret kohanemist suutis Eesti majandus edaspidi sisuliselt ilma idaturuta toime tulla.

Niisiis tähendas valoriseerimise seaduse vastuvõtmine Riigikogus samal ajal keskpanga rahapoliitika meetmete täpsema määratlemisega ka otsustavat sammu iseseisva riigi majanduse jaluleseadmisel. Kümnenäi teisel poolel selgus ka kõigile skeptikutele, et Eesti suudab ilma idaturuta ja Nõukogude Liidu transiidita toime tulla. See tähendas Eestile ühtlasi üleminekut Venemaa majandussfäärist Lääne- ja Kesk-Euroopa majandusruumi ja seda erakordselt lühikese, maailma uuema majandusajaloo jooksul pretsedenditu ajaga.

Rahvasteliidu ekspertide soovitusel oli seejuures poliitiline, mitte sisuline väärtus. Ka stabiliseerimise seisukohast ei olnud Rahvasteliidu soovitusel saadud laenu kuigi oluline tegur. Erinevalt Austria ja Ungari juhtumist, kus laenu abil stabiliseeriti rahaühik, oli Eesti rahaühik juba enne laenu saamist stabiilne. Küll aga aitas laenu leevendada Eesti toleaeagset kroonilist krediidipuudust.

1924. aasta murrang muutis suuresti ka poliitilist kultuuri. Enne seda võimul olnud poliitikud, eriti Päts ja Westel, vältisid demokraatlikke otsustamismehhanisme. Parlamendikomisjonides ega valitsuses tähtsaid otsuseid ei tehtud. Eesti Panga tegevus oli avalikkuse eest varjatud ja laenupoliitika üle otsustas kitsas ringkond. Tollisoodustuste andmist, mis mõjutas mär- kimisväärselt ettevõtete turuolukorda, otsustas valitsus. Tegemist oli autoritaarsusele kal- duva või vähemalt avalikkuse eest varjatud valitsemisstiiliga. 1924. aasta majanduspoliitilise pöörde ühe tulemusena muutus majanduspoliitika demokraatlikuks ja avalikuks.

Kui analüüsida Eesti stabiliseerimisreformide edukust, siis selgub, et eeltingimuste poolest sarnaste riikidega võrreldes jäi Eesti stabiliseerimispoliitika mõttes edukuselt maha Tšeh- hoslovakiast ja Lätist ning ilmselt ka Jugoslaaviast ja Leedust, ent oli edukam Austriast, Saksamaast, Nõukogude Venemaast ja Ungarist, kus hüperinflatsiooni ei suudetud vältida.

KUI AJALUGU LÄINUKS TEISITI

Kui Eesti rahaühik oleks viidud kullastandardile juba 1921. või 1922. aastal...

Läti rahapoliitikat on peetud Esimese maailmasõja järgsetest Euroopa stabiliseerimispoliitikatest üheks edukamaks. Läti rubla emiteeriti ja kuulutati ainsaks maksevahendiks alles 1920. aasta märtsis ning rubla stabiliseerimine ei õnnestunud. Kui aga 1921. aasta esimesel poolel ähvardas hinnatõus kujuneda hüperinflatsiooniks, alustas rahandusminister Ringolds Kalnings kohe stabiliseerimisprogrammi elluviimist. Eelarve tasakaalustati ning trükipressi

kasutamine eelarvevajaduste rahuldamiseks keelati. Maksud valoriseeriti ning kasutusele võeti Läti lattu (esialgu arvestusühikuna). 1922. aasta sügisel tuli käibele kullastandardil põhinev lattu.

Eestisse Venemaalt sisse voolanud kapital võimaldas Eestis raha juurde trükkida ja helled laenamist. Läti, kellel olid samasugused eeltingimused nagu Eestil, sai Venemaalt rahulepinguga ainult 4 miljonit kuldrubla (Eesti sai 15 miljonit kuldrubla ning lisaks veel kullavahenduselt teenitud summad). Eesti poliitikud toonitasid samas aastatel 1920–1922 üsna üksmeelselt, et just ressursside puuduse tõttu ei saa minna üle kullastandardile. Tegelikult – kui ehk riigivanem Juhan Kuke algatus 1923. aasta esimesel poolel välja arvata – seda tõsiselt ei püütudki.

Niisiis oli Eestil võimalus krooni kurss stabiliseerida ja kullastandardile minna juba 1921.–1922. aastal, nii nagu seda tegi hoopis väiksemate ressurssidega Läti. See tähendanuks ühtlasi, et Eesti Pank ei oleks saanud valitsusjuhi ja rahaministri teadmisel ja ilmselt õhutuselgi sedavõrd suuri ja ebamajanduslikke laene jagada. Teisisõnu pidanuks Eesti realistlikuma välismajandusliku suuna võtma juba varem, hiljemalt 1923. aasta alguses. Siis toimunuks idaturust eemaldumine varem, 1923.–1924. aasta rahanduskriis jäänuks ära ning krooni käibelelaskmist ja Rahvasteliidu toetusel saadud laenu poleks vaja olnud. Võimalik, et nii selleaegse kui ka praeguse Eesti rahaühiku nimeks oleks sel juhul jäänud „mark”. Edasine majanduskasv kahekümnendatel aastatel sõltunuks sellest, missuguse kursiga oleks mark stabiliseeritud.

KUI AJALUGU LÄINUKS TEISITI Kui Eesti rahaühik oleks langenud hüperinflatsioonii...

Läti silmas pidades tundub, et paradoksaalselt mõjusid idatulud Eesti majandusele lõppkokkuvõttes hoopis halvasti. Suur osa rahast kadus hiljem pankrotistunud ettevõtetesse või avantüristide tasku. Aastatel 1923–1924 ei olnud Eesti kaugel ka hoopis äärmuslikust alternatiivist. Eestit oleks võinud tabada samasugune areng nagu Poolatki, kus stabiliseerimiskatse ei õnnestunud ning majanduses leidis aset kiire inflatsioon. Väga tõenäoliselt oleks nii ka Pätsi ja Westeli jätkamisel juhtunud.

Esimese maailmasõja järel iseseisvunud Poola oli rikas erisuste, vaene aga majandusressursside poolest. Poola naabrid olid ühtlasi poolakate vaenlased. Kolme esimese aasta jooksul pidas Poola kuus piirisõda. Ka sisepoliitiline elu kajastas Poola ühiskonna killustatust. Poola konstitutsioon oli, nagu Eesti omagi, väga parlamendikeskne. Poliitiline võim oli killustatud erinevate võimurühmade vahel, valitsused suutsid võimul püsida väga lühikest aega ja olid jõuetud. Seetõttu pole ime, et Poolas oli inflatsioonikõver 1921. aasta keskpaigani järsem kui üheski teises riigis. Edaspidi inflatsioonitempo aeglustus mõnevõrra, ent hoogustus taas 1922. aasta keskel ning 1923. aasta lõpus.

1921.–1923. aastal prooviti majandust kaks korda maksureformi abil stabiliseerida. Mõlemad üritused kukkusid pärast lühiajalist edu läbi, peamiselt seetõttu, et jõupingutusi lõdvendati enneaegselt. Maksud ja tollid valoriseeriti 1. jaanuaril 1924. Kuid taas oli edu lühiajaline, osalt seetõttu, et eelarvemeetmeid lõdvendati järjekordselt liiga vara. Ka teised tegurid, nagu kaubandusbilansi puudujääk, halb saak ja tollisõda Saksamaaga, ei soodustanud raha stabiliseerimist. Poola hüperinflatsioon saavutas lae 1924. aasta märtsis, kui hinnad olid tõusnud 2 452 780 korda, olles Saksamaa ja Nõukogude Venemaa järel kolmandal kohal maailmas. Mais 1925 piirati uuesti importi. 1925. aasta lõikus oli külluslik. Import vähenes kolmandas kvartalis järsult ja jäi madalaks kuni veebruarini 1926, mil eksport suurenes tunduvalt. Ehkki pangatähtede ringlus langes märgatavalt pärast 1926. aasta aprilli, ei vähenenud koguringlus esialgu, vaid kasvas aeglaselt, kuna valitsus lasi ise münte käibele. Müntide ringlus kasvas kiiremini kui Poola Pank pangatähti tsirkulatsioonist tagasi jõudis tõmmata. Zloti kursi alanemine tekitas uue hüperinflatsiooni kartuse.

1926. aasta suvel lõpetas Poola valitsus siiski müntide käibelelaskmise ja nüüd andsid ka teised rakendatud meetmed lõpuks oodatud tulemuse, zloti vahetuskursi tugevnes ja juulis 1926 see stabiliseeriti *de facto*. Zloti algsest väärtusest oli alles vaid 58 protsenti. Selleks ajaks oli ka eelarvepuudujääk taandunud.

1926. aasta mais haaras riigipöördega võimu Josef Pilsudski. Poola inflatsioon oli hävitanud nii keskklassi kui ka demokraatia peamise toe ning ühtlasi mõrastanud kodanike usu demokraatliku süsteemi toimimisse. Pilsudski viis riigipöörde läbi kuu pärast seda, kui demokraatlik süsteem oli paika pannud uuele stabiliseerimisele. Samasugune aeg oli Eestis augustis-septembris 1924.

Eesti suutis hüperinflatsiooni ja sellele järgneda võivaid sisepoliitilisi vapustusi vältida väga napilt. Kui mõni võetud meetmetest olnuks pehmem või hilisem, nagu Pätsi valitsuse 1924. aasta alguses esitatud stabiliseerimisprogramm ette nägi, tabanuks kogu riigi rahandust vältimatu krahh. Nii kujutab Poola mudel endast justkui seda, kuhu võinuks jõuda Eesti ebaeduka rahanduspoliitika korral 1924. aastal.

Eesti krooni devalveerimine 1933. aastal

Tekst: Jaak Valge

Poliitiline ja majanduslik taust

Aastatel 1929–1933 maailma haaranud suure depressiooni näol oli tegemist viimase kahe sajandi raskeima majanduskriisiga, mil töötus ulatus paljudes tööstusriikides üle 25 protsendi ja tööstustoodangu maht langes keskmiselt 1908.-1909. aasta tasemele. Kriis muutis radikaalselt tervet majanduskeskkonda. Selle kulgemises võib eristada nelja olulisemat etappi, mille algust märgivad järgmised sündmused: New Yorgi aktsiabörsi krahhi 1929. aasta sügisel, mis kiirendas USA kapitali väljavoolu Euroopast; Smoot-Hawley tollitariifi kehtestamine USAs 1930. aasta talvel, mis lükkas käima riikidevahelise tollisõja; Kreditantsaldi pankrotistumine Austrias 1931. aasta suvel ja Inglise naelsterlingi devalveerimine 1931. aasta sügisel. Edaspidi hakkas oma raha devalveerinud riikide majandus aeglaselt paranema, samas kui teist rahapoliitikat kasutanud maades kriisist tingitud raskused jätkusid.

Kriisi algus seostus nõudluse vähenemise, välisinvesteeringute kahanemise ja tollisõjaga. Juba 1929. ja 1930. aastal olid USA pangad hakanud oma Euroopasse investeeritud kapitali tagasi tõmbama. Panga-krahhide ahelreaktsiooni Euroopas vallandas Austria suurima panga Kreditanstalt maksujõuetuks muutumine 1931. aasta mais. Abiressursid jäid ebapiisavaks ja Austria valitsus kehtestas kitsendused pangahoiuste tagasitõmbamisele nii Kreditanstaltist kui ka teistest Austria pankadest. Üleilmse kuulsusega finantsasutuse kokkuvarisemine ja pankade sulgemine andis deposiitoritele kogu maailmas märku, et neil on oma hoiuste pärast põhjust muretseda. Paanika levis Ungarisse, Tšehhoslovakkiasse, Rumeeniasse ja Poolasse ning omandas iseäranis hüsteerilise vormi Saksamaal. Juuni esimesel poolel voolas Saksamaalt kulda ja välisvaluutat välja 50 miljoni ning kolmandal nädalal veel 17,5 miljoni naelsterlingi ulatuses. Mais ja juunis kaotas Saksa riigipank poole oma tagatisvarast. Juulis seadis Saksamaa sisse karmid fi-

Rehlapäeval, 6. juulil. Nr. 4.

Tarbeain

Tõus 19—50 prot

ja

Uute kaubahindade kujunemise protsess on juba lõpule jõudmas. Osa artikleid tõusid hinnas lobe järgmisel päeval peale krooni kukutamist kindlale tasemele, teise osa kaupade hinnad on tõusnud järk-järgult. Hinnad ei ole tõusnud mitte üksnes välis-kauba artiklitelt, vaid ka siseturu kaubadest.

Toiduainete kauplustes

õn riis tõusnud 45—55 f. pealt lg. 55—60 peale; suhkur 44 pealt 48 peale, sool 5 sendilt 6 peale. Tõusnud on ka muna hind 6—7 pealt 6—8 peale paar. Petrooleumist muutakse 10 ajemel 13; pejusööbist 10—17 ajemel 12—23; pejusööbast 12—15 ajemel 15—18; tõusnud on ka maisained 10 protj. võrra ja šelatiin krooni võrra kilolt. Kosinate ja kivi-vaatatud õunte hinnad on tõusnud 10—15%.

„Estonia“ eksporditavamaade“ kaadufed on tõusnud järgmiselt: 1. forti suitsuorst 2 kr. pealt 2.20; viinivorstid 80 p. — 85; praadstint 145 p. — 160; laksstint 230 p. — 250; loomaliha tõus 3—4 f. kilolt ja sea-liha tõus 7—8 f. kilolt.

„Estonia“ põllumaj. tootmis-kauplused olid

alandanud või hinda 130 f. kilo 120 f. peale.

Õõhinja langust feletatakse või kvantumi tõusuga. Tõusu või hinda-des ei ole ette näha, kuid 5—10 f. tõus kilolt on võimalik siis, kui turu nõudmise ja pakkumise vahelord pihub endisena ja kui tõusevad või

nantspiirangud, sh tehingutele välisvaluutaga. Eesti jäi Saksamaa raskuste jõuväljast suhteliselt eemale, küll aga haarati keerisesse Läti, kus Saksa kapitalipaigutus oli märksa rohkem kui Eestis. Läti valitsusel tuli pankade päästmiseks kehtestada moratoorium ja sealne krediidisüsteem paiskus täiesti segi. Läti Panga välisvaluutakaotused aasta jooksul moodustasid ligi kaks kolmandikku tagavarast.

Kui Austria ja Saksamaa olid rahanduslikult kokku varisenud, koondus tähelepanu Londonile. Inglismaa lühiajalised kohustused olid suured; ka teistel riikidel oli tema vastu suuri lühiajalisi kohustusi, kuid suur osa nendest oli Saksamaa ja Austria moratooriumi all kinni. Paanikakarussell läks keerlema ning ilmnes, et ka Londoni City ei ole põhjatu. Abiressursid ei osutunud piisavaks. Septembri keskpaigaks oli London kaotanud rohkem kui 200 miljonit naela. Otsus loobuda endisest naela kullasisaldusest ja -standardist tehti 19. septembril.

„HOMMIKLEHT“

...ete uued hinnad.

...s., — rekord inglistol. Bensiini
wõi hind langeb.

valmistamiskulud (pergament, sool, võimärw jne.)

Rohu - ja värvikauplustes on hinnad tugevasti tõusnud neil kaupadel, mida impoteeriti Vätist. Sealt tulid kaubad peaaegu tollivabalt ja nüüdne kurssi langus annab end siin tunda täiel määral. Vätist sisseveetavate artiklite hulka kuuluvad tinamalge, tsinkmalge, ooker ja kriit. Siin on hindade tõus ligi 50%. Keemilised ained on hinnas tõusnud 20%; seebid 10—20% ja kosmeetika-kaubad 10%.

Kaupaadused

on tõusnud hinnalt 15—35%. Tsinkplekk on kallinenud 8 sh. kilolt; mustraudplekk 4—5 sh. kilolt; naelad 12—15%; peentraua kaup (ehitus- tarbed) — 20—35%; malmkaup 12—15%; masinplekk 30—50%; inglistina 100%; teraskaup 20—35%; olastraat 130—140 senti lera pealt.

Elektritarbete

on tõus 10—20%. Elektripirnid on tõusnud 20%; elektri-keedunõud 20%; elektritraad 10—15%. Galgrattad 10%; mootorrattad 20 prots. Elektritarbainete ärid ütlevad, et pole võimalik täpselt hindu kalkuleerida, kuna valuuta saamisega Eesti Pangast on lugu endiselt raske. Kui walur- tat tuleb mürekseda mustalt hõrsilt, siis on hinnad paratamatult tõiku- wad.

Saapakauplustes

on hindu tõstetud viimastel päewa- del saadud jalandude pealt ja seda 2 kr. võrra paarilt. Saapamabrikid seni veel hindu tõstnud ei ole.

Naha hinnad on tõusnud ja seda juba wabrikuis. Tallanahk on 2 kr. pealt tõusnud 2.80 peale; kroonnaha ruutjalg on tõusnud 65 sh. pealt 115 senti peale.

Mitmesuguste artikkelite

on tõusnud kuld 25% ja hõbe 25%. Rohumaa trükivärw 10—15 prots. Masinaõli 15—20 prots. Välismaa raamatud ja ajakirjad 25—35 prots.; raamatukõitmisel papp 25—35%.

Klaaskaupadel on hindade tõus 5—10%. Paljudes ärides müüakse klaaskaupu endiste hindadega.

*

Kaup, mis hinnas tõusnud pole, on bensin, kuigi walituse informatsioonis ennus- tati 22% tõusu. Bensiini hinna tõujust ei saa juttugi olla järgmistel põhjustel:

Välismaal ei ole bensiini hind viima- sel ajal tõusnud, waid suuresti alanenud. „Petroleum Times'ist“ loeme: 1 toon ben- siini 29. apr. — 57 luldshillingut (naela languse järele arvestati hind luldshilling- gutes); 20. mail — 47 luldsh. ja 1. juulil — 45 luldsh. Kõrgem sort bensiini mak- satab meie raha kelleaegse kurssiga 3.75 pluss veel 15% walutomaakst, siis tuli kilo hinnaks cif Tallinn 9 senti. Müüd, kus kurss on 4.50 ja walutomaak ära, on bensiini hinnaks 9.45 sent. kilo cif. Tallinn. Seega oleks üldse mõeldaw bensiini hinna tõus ½ senti üritri pealt. Meil aga tõsteti 29 sent. — 31 sent. peale.

Samal ajal, kui walitusus truuib oma asutustega bensiini hindu kõrgele, teatab riigi põlewõlvitõstus, et ta müüb wälis- bensiini 28 senti ja segabensiini 26 sent. Üi- ter, seega endiste hindadega.

Naelsterlingi kurss kuldvaluutade suhtes langes peaaegu kohe 25 protsenti, kuid sama suure eelise sai Briti väliskaubandus. Eestis käibel olnud populaarne fraas „kindel nagu Inglise nael” omandas enne unustusse jäämist uudselt iroonilise varjundi. Inglise majandus sai aga ekspordieelise ning hakkas juba 1932. aastast kosuma.

Uus algus Inglismaal põhjustas rahvusvahelise depressiooni teravnemise. Suurbritannia kullastandardist loobumise psühholoogilised kajastused olid tohutud; naela langus tähendas rahvusvahelise rahandusmehhanismi kokkuvarisemist. Suurem osa Suurbritanniaga tihedamates suhetes olnud riike loobusid järgnevatel kuudel samuti kullastandardist. 1932. aasta lõpuks tõusis 1929. aasta algusest kulla suhtes oma vääringu odavamaks lasknud riikide arv 32ni. Ühtsest suhtumisest aga oli asi kaugel. Euroopa rahanduslikult tugevamatest riikidest devalveerisid Prantsusmaa, Šveits ja Holland oma vääringu alles 1930. aastate teisel poolel.

Rahvusvahelise finantsüsteemi murdumine seadis tohtu surve alla maad, mis olid jäänud kindlaks kullastandardile; nende valuutad jäid üleväärtustatuteks peamiste võistlejate vääringute suhtes. Nominiaalselt kullaalusele jäänud riigid Euroopas kitsendasid Saksamaa ja Austria eeskujul kõrvõimalike piirangutega kulla ja valuuta liikumist, et mitte kullast ja välisrahast tühjaks joosta. Sisse- ja väljaveo tasakaalu säilitamiseks kalduti kasutama meeletu abinõusid: valuutakontroll koos või ilma tollide tõstmiseta, impordikvootide laiendamine jms. 1931. aasta lõpuks oli valuutakontroll jõus kahekümmes riigis; impordilitsentsid olid kehtestatud üheksas. Nimekiri riikidest, kes tõstsid järsult tollitariife, oli hoopis pikem.

Majandusele eriti pärssivaks kujunes olukord, kus devalveerimata rahaga maa tavapärase eksport oli orienteeritud nüüd devalveeritud valuutaga riikidele. Selles osas oli Eesti olukord halvem kui ühelgi teisel pärast Inglise naela devalveerimist kullaalusele jäänud Euroopa riigil. Nimelt oli Eesti kaubavahetus seotud just nende riikidega, kes loobusid kullaalusest.

Eesti majandus jõudis kriisiseisundisse 1930. aastal. Rahandus sai esimese raskema hooibi 1930. aasta sügisel. Pankrotistunud Diskonto Pank oli seotud nahatööstusettevõttega „Union”, kelle operatsioonid Nõukogude Liiduga ebaõnnestusid. Diskonto Pank tõmbas endaga kaasa Kommerts-panga, mis pankrotistus 1931. aasta jaanuaris. Pärast Kommerts-panga maksujõuetuks jäämist algas hoiusummade massiline väljavool, mis kiirenes veelgi pärast naelsterlingi devalveerimist ja Scheeli panga maksujõuetuks muutumist. Esimene usalduskriis küll vaibus peagi, ent sellele järgnenud teine hoiuste väljavool kestis kauem, mida tingisid ka levima hakanud kuuldused vääringu muutumisest. Rahapakkumine langes võrreldes 1930. aastaga 1931. aastal 7 protsenti ning 1932. aastal 14 protsenti.

Eesti tööstuses ilmnisid kriisi tõttu tekkinud raskused teravamalt 1931. aastal. Tööstustegevuse madalaim seis oli 1932. aastal, mil toodangu netoväärtus oli kahanenud kriisieelse ajaga võrreldes 20 protsenti. Eesti põllumajanduse olukord kujunes veel raskemaks kui tööstusel. Algul püüti hinnalangust korvata müügikoguste suurendamisega, ent peagi selgus, et sel viisil tasakaalu hoida ei ole võimalik. Põllumajanduse müügikaupade hinnaindeks langes 1932/33. põllumajandusaastal 41 protsendini kriisieelsest tasemest. Põllumajanduses tarvitatavate vahendite, väetiste, masinate ja söötade hinnalangus oli samas hoopis väiksem, mistõttu vähenes müügiainete ostujõud. Põllumajanduse turutoodangu väärtus kahanes 1929/30. põllumajandusaasta 115 miljonilt kroonilt 59 miljoni kroonini 1932/33. põllumajandusaastal. Eesti talu tõmbus kaitsvasse naturaalmajandusse nagu tigu karp, kui see oli võimalik. Juba varem võlastunud, eelkõige reformitalude puhul oli ka selline lahendus välistatud.

Riigil tekkisid tõsised eelarveprobleemid. Sagenes ettevõtete sattumine makseraskustesse. Kogu majanduselu tardus. Selle peapõhjuseks tuleb pidada ekspordi katastroofilist langust, kui võrd 1932. aastaks oli ekspordimaht kriisieelse ajaga kahanenud 20 protsenti. Maht vähenes jõudsalt, kuid veel enam vähenes ekspordi väärtus. Mis kõige ebasoodsam – impordi puhul olid käärid mahu ja väärtuse vähenemise vahel väiksemad. Teisisõnu langes Eestile vajalike importkaupade hind vähem kui nende kaupade hind, mida Eesti oli võimeline eksportima.

Devalveerimise eesmärgid ja kulg

Eesti rahaühiku devalveerimise eesmärk oli leevendada kriisist tingitud raskusi. Inglise naelsterlingi devalveerimise ajal oli Eestis võimul Konstantin Pätsi valitsus. 19. veebruaril 1932 vahetas selle välja Jaan Teemanti valitsus. Seejärel, 19. juulil 1932, tuli võimule riigivanem Karl Einbundi valitsus, mille juba 1. novembril 1932 vahetas taas välja Konstantin Pätsi valitsus. 18. mail 1933 tuli võimule Jaan Tõnissoni valitsus, kus majandusministriks oli Peeter Kurvits.

Nende valitsuste majanduspoliitiliste kavade vahel olid põhimõttelised erinevused. Pätsi ja Teemanti valitsused otsisid kriisiraskustele tuge riiklikust reguleerimisest: – monopolidest, kaubandustõketest ja juurdemaksetest põllumajandusele – ega uskunud krooni deval-

veerimise vajadusse. Selles mõttes kujunes neil majanduspoliitikas üksmeel sotsialistidega, kes olid raevukalt devalveerimise vastu, nähes selles sammus ekslikult palgatööliste olukorra halvenemist. Liberaalsemat ja ka aktiivsemat joont üritasid ajada Karl Einbundi ja Jaan Tõnissoni valitsused, kes nägid ka devalveerimisvajadust.

Eesti majandus- ja poliitiliste ringkondade reaktsiooni Inglise naelsterlingi devalveerimisele, mille tulemusena Eesti kroon tegelikult revalveerus naelsterlingi ja teiste kullaaluselt loobunud valuutade suhtes, võib pidada šokiks. Olukorda ei suudetud täpselt hinnata juba rahanduslike kokkuvarisemiste ahelreaktsiooni ajal 1931. aasta suvel ja sügisel. Eesti

Lehtpäeval, 10. oktoobril. Nr. 52.

Elukalliduse tõus aasta jooksul.

Tunduvalt kallinenud liha- ja piimasaadused. Ka villi kallim, peale rukki ja nisu. Munad weidi odavamad, kalad endised.

Et lähemat ülevaadet saada praegu walitsevast elukallidusest, selleks loome toiduainete hinnad Tallinna turul esmaspäevast 9. oktoobrist läesolemal aastal, võrreldes neid läinud aasta 8. oktoobri turuhindadega. Need hinnad on registreeritud la ilmsa statistikabüroos.

9. oktoobril f. a. maksis:

Teravill: Ruttis 15—20, fulgubes 1932. a. 8. oktoobri hinnad, (17—23) f. Ugr. Nisu 23—30 (22—32). Oder 16—20 (12—15), loer 12—14 (9—12) senti kilogramm.

Jahu: Rullijahu 16—20 (17—23), nisu-jahu 30—35 (25—35), ameerika nisu-püül 40—54 (46—50), odrajahu 30—38 (18—30), odratangud 30—38 (20—35), lõre jahu 45—58 (45—52) senti kilogr.

Selgubust nähtub, et peale rukki ja nisu on muu villi kallinenud. Kuna terade juures see hinnavahe nii silmatorkav ei ole, siis jahud ja tangud on hoopis kallimad. Seega ümbertöötamine kallimaks läinud.

Leib: Rullileib 13—16 (15—20), peenleib 26—35 (29—35), maelajai 33—60 (31—55), jepil 30—38 (31—35) f. Ugr. Seega rullileima kilo 2—4 f. võrra odavamenud, jai ja jepil aga kallinenud.

Piimasaadused: Lauamõli 148—155 (120 kuni 125), tödgiõli 140—145 (105—115) f. Ugr. Rõõslioor 70—80 (50—60) f. liiter. Sapuloor 80—100 (75—90), kohupiim 25 kuni 35 (20—25) f. kilo. Schweissi juust 138—200 (125—200) hollandi juust 75—150 (75—150) f. kilo. Rõõsliipiim 9 (8—9), pudellipiim 11—12 (9—10), kontrollitud piim 13 (12—13) senti liiter. Piimasaadused peale piima enese tunduvalt kallinenud.

Liha: Sealihja termete loomade wiifi osates 70—85 (50—55), väikestel wiifi osates sealihja wärste ja la joolat. 60—100 (60 kuni 70), suitsusint 125—170 (90—150), teedetud seafint 160—213 (125—175), seapeff 100 (60—70), jearajw 140—150 (70—75) f. kilo. Loomaliha jordi järele 20—60 (20 kuni 50), lambaliha 45—60 (40—50), wafaliha 40—65 (40—60) f. kilo. Tänavuised lihahinnad seega mulluastest kõrgemad.

Kalad: Wärsted räimed 23—25 (13—18), joolat. räimed 15—30 (20—30), kilud wärsted 22—25 (12), jool. 25—40 (28—50), heeringad 45—80 (25—80), haugid 45—50 (40

kuni 50), siid 60—70 (60—70), ahvenad 35—40 (20—50), Jestad 35—40 (40) f. kilo.

Kanamunad 9—10 (9—12) senti paar. **Kaajuurwili:** Kartulid 3—4 (3½—4) f. liiter, 30—40 (50) senti 20-litritine mõõt. Wärsted kapsad 6—8 (5—6), hapud kapsad 15—20 (10—15) f. kilo. Kaalid 6—8 (7 kuni 10), peedid 12—15 (10—12), porgandid 10—15 (8—10), sibulad 15—20 (25) senti kilo. Hapud kurgid 2—5 (1—3) f. küll. Seega kartulid, kaalid ja sibulad odavamad, kapsad, peedid ja porgandid kallimad kui läinud aastal.

Rahw...
Waliqate n...
batatse
4. rahwa...
leb wabadu...
mise lawa...
ril. Tallin...
kätetandmi...
tusmaterjal...
ei peals ja...
järele kuni...
na wana...
selle maltja...
suguseid tä...
tuft ei tehti...
Need wal...
desje üles...
fiist weel...
rele tulla...
reebent, 13.

Kingsepad

Kibe wõistlus saapawabrikute

Saapaste parandamise ja walmistamise hindu olustasid saapatöökodade omanikud oma esmaspäewashtusel loosolekul tõsta 25—30 prots. võrra. Hindade tõstmise leidsid kingsepad tarwikku olewat selle tõttu, et krooni kuusi kullumise järele jalandude materjal on tõusnud hinnas kuni 100 prots., kuna aga samal ajal tööhinnad on jäänud endiselt. Hindade tõstmise asjas pidasid wäiketööstuste omanikud nõu 13. septembril, mil lihsje hinnatirja wäljatõtamiselt waliti 17-liikmeline komisjon. Nüüd

estitas see k...
mille see ü...
pidi maksim...
Uue hinna...
sepad mees...
ja kontsople...
tehti tähen...
pooltaldade...
määrata u...
Meeste tiku...
näeb ette t...
eest 12 kr...
mine maffa...
Ostusitati...
uus hinnak...
neile südame...
Pitalower...
dati muret...
ja tõe jääb...
hinna tõstm...
tiirparandu...
res, et käft...
hinnas olu...
wabritutõõp...
awaldati ju

1500 m. jooksu maailmarekordi arenemine.

Selolemal talwel kawatsetakse Ameerikas parandada Beccali jseomenaalfet maailmarekordi. Beccali, Rowelod, Cunningham ja Bonthron wastamisi.

Pa...
„Wasa“

1933. aasta kevadel tuli võimule Jaan Tõnissoni valitsus.

Foto: Eesti Filmiarhiiv

Panga nõukogu 9. septembri otsusega, kui välisrännak Inglise Pangale oli täies hoos ja naelsterling ohus, vahetati panga välisvaluutavarust osa dollareid naelsterlingiteks. Eesti Panga kogukahju, mis naelsterlingi devalveerimise tõttu tekkis, oli 5–6 miljonit krooni. Eesti Pank lõpetas 1931. a 3,8 miljoni kroonise puudujäägiga. Pärast mõningaid nõupidamisi otsustas valitsus kolm-neli kuud oodata,

et näha, millised tagajärjed ilmnevad Inglismaal. Nii algaski krooni hoidmise okkiline tee.

Pärast Inglise naelsterlingi devalveerimist lõpetati Eesti Panga otsusega naelsterlingi ja teiste välisvaluutade vaba ost ja müük. Riigikogu täiskogus puudutati Eesti krooni vahetuskursi võimalikku muutust esimest korda 1931. aasta 6. novembril. Tõsisemat poleemikat devalveerimise üle siiski ei tekkinud. Eesti Panga algatatud seaduseelnõu impordi reguleerimiseks võeti vastu, Eesti Pank vabastati valuutamüügi kohustusest ja talle anti valuuta ostu-müügi ainuõigus.

Tõsisem diskussioon Riigikogus toimus aga 19. jaanuaril 1932. Majandusminister August Jürmani väitel päästnuks krooni kursi vabakslaskmine Inglismaa eeskujul tee valla „suure spekulatsioon”. Teistest kõnelejatest olid senise pariteedi säilitamise vajalikkuse suhtes kahtlevamad reformitalupoegade esindajad, ent nad jäid vähemusse. Kevadel ja suvel andsid Eesti poliitikele nõu kroon devalveerida ka Rahvasteliidu eksperdid.

Arutelu krooni kursi muutmise üle tõstatus taas Karl Einbundi valitsuse ajal. See aga paareeriti 6. septembril 1932 Riigikogus sotsialistide raevuka rünnakuga krooni devalveerimise vastu. Sotsialistidega ühines osa koalitsioonist. Riigivanem Karl Einbund üritas küll veel manööverdada, kuid tulemusteta. Vastuvõetud Riigikogu otsus 70 poolt- ja 1 vastuhäälega sidus valitsuse majanduspoliitika üheselt krooni senise kursi hoidmisega. Teised olukorra parandamiseks suunatud meetmed ei leidnud aga koalitsioonikaaslaste heakskiitu ja 3. oktoobril teatas Einbundi valitsus ametist lahkumisest.

1. novembril, pärast pikka valitsuskriisi, kinnitati ametisse Konstantin Pätsi kolme suuremat rühma kaasav valitsus. Majandusministriks sai krooni kursi hoidmise tuline pooldaja August Jürman. 22. novembril esitas riigivanem Riigikogus eelnõu, millega taheti karistuse ähvardusel keelata krooni devalveerimise propageerimine. Sotsialistid kinnitasid, et devalveerimine võivat kaasa tuua majandusliku iseseisvuse kaotamise, mis omakorda võivat viia ka poliitilise iseseisvuse kaotuseni. Seaduseelnõu sai enamuse toetuse.

Majandusolukord halvenes veelgi. 25. aprillil 1933 lagunes Pätsi valitsus. Valitsuskriis venis ja valitsusjuhi kandidaadid ütlesid kohast järjest ära. Lõpuks sai valitsuse moodustamisega hakkama Jaan Tõnisson. Valitsuskoalitsioon tugines Rahvuslikule Keskerakonnale ja lõhenenud Põllumeeste Ühendatud erakonnale, kust „kroonipidajad” eesotsas Pätsi ja Teemantiga olid lahkunud.

Otsustava tähtsusega ekspertide nõupidamised toimusid 13. ja 15. juunil 1933 majandusministri juures. Vastuvõetud mahuka dokumendi sisu võib kokku võtta ühe seal sisaldunud lõiguga: „Majanduslike väärtuste hinnangu alus – rahavääring – tuleb lasta madalamale tasemele riikide eeskujul, kellega meil ekspordi alal tihedamad sidemed ning ühes sellega ka suurem majanduslik sõltuvus.” Valitsus kiitis need seisukohad heaks. Otsustav samm astuti 27.-28. juunil 1933. Riigivanem esines parlamendis valitsuse erakorralise teadaandega majandusliku seisukorra kohta, mille järeldusena rõhutas krooni devalveerimise vajadust. Majandusminister Peeter Kurvits selgitas üksikasjalikumalt majanduse olukorda ja väljavaateid ning teatas, et valitsusel on kavatsus anda välja määrus välismaksuvahendite liikumise kohta. Määruse olulisimaks osaks oli § 2, mis tegi Eesti Pangale ülesandeks hoida krooni kurssi rahaturu nõuete kohaselt üldmajanduslikust olukorrast lähtudes tasemel, mis ei oleks madalam kullaväärtuse pariteedilt lahkunud Rootsi krooni jooksvast kursist. Selle määruse rakendamiseks (ehk krooni devalveerimiseks) küsis Jaan Tõnissoni valitsus Riigikogu toetust.

Järgnenud vaidlustes uusi sisulisi argumente ei esitatud. Riigikogu rõdud olid kuulajatest tulvil ja ilmselt oli toimunud etendus inetuim Riigikogu ajaloo ning paljud olid pärast küsimuse otsustamist valmis Jaan Tõnissoni lintšima. Kõigepealt pandi hääletusele umbusaldusavaldus valitsusele, mille läbiminekuks oleks tekkinud poliitiline vaakum ja tõenäoliselt kontrollimatu paanika hoiustajate seas. Ettepanek lükati napilt tagasi. Ettepanek valitsuse tegutsemise heaks kiita sai aga kahe poolthäälega ülekaalu. Eesti kroon devalveeriti 35 protsendi ulatuses ning viidi taas kullaalusest loobunud Rootsi krooni tasemele.

Krooni devalveerimise tulemused

Juba 1933. aasta teisel poolel majanduse olukord kosus, millele aitas kaasa ka maailmajanduse olukorra paranemine. Hoiused hakkasid aeglaselt kasvama, tööstustegevus elavnema ning taas muutus rentaabliks ka põllumajandustootmine.

Majanduskasv oli kiire kuni riikliku iseseisvuse lõpuni. Riigivanem Konstantin Pätsi autoritaarse režiimi ajal, 1930. aastate teisel poolel, hakati Eestis rakendama riigikesket majanduspoliitikat ning toetati riigi jõulist sekkumist majandustegevusse. Seda võib pidada hilinenud devalveerimise üheks tulemuseks. Oma rolli mängisid siin ka juba varasemalt, kriisi ajal ja sellele järgnenud perioodil, võetud meetmed, millega kehtestati impordilitsentsid ja kontroll välisvaluutatehingute üle, reguleeriti hindu, loodi riigimonopole ning anti eksporditoetusi põllumajandussaadustele.

Võrdlus märksa liberaalsemat majanduspoliitikat rakendanud Soomega, kus majanduskasv oli Eesti omast isegi kiirem, viitab siiski sellele, et majandusedu põhjuseks ei saa pidada riigikesket majanduspoliitikat. Majanduskasvu järsk hüpe 1933. aastal näitab, kuivõrd kasulik oli krooni devalveerimine. Seda koos maailmajanduse olukorra paranemisega võibki pidada Eesti majanduse suhteliselt kiire kasvutempo põhjuseks 1930. aastate teisel poolel. Juba 1933. aastal oli Eesti SKP elaniku kohta 1930. aasta tasemest 2 protsenti, 1935. aastal 12 protsenti ning 1937. aastal 21 protsenti suurem. Olgu siinkohal toodud võrdluseks oma raha devalveerimata jätnud Austria näitajad, kus SKP elaniku kohta oli 1933. aastal 21 protsenti, 1935. aastal 19 protsenti ja 1937. aastal 12 protsenti madalam kui 1930. aastal.

1930. aastate teise poole majandusedu, mis tulenes eeskätt krooni devalveerimisest, aitas omakorda kaasa autoritaarse režiimi püsimisele Eestis, tulles seega mõneti paradoksaalselt kasuks Konstantin Pätsile, kes ise oli olnud üks mõjukamaid devalveerimise vastaseid.

KUI AJALUGU LÄINUKS TEISITI Kui Eesti kroon oleks devalveeritud 1931. aastal...

Kahtlemata oleks Eesti krooni devalveerimine juba 1931. aastal – koos Inglismaa ja Põhja-maadega – leevendanud oluliselt majanduskriisi mõju Eestis. Nii näiteks langes 1931. aastal devalveerinud Soome SKP elaniku kohta 1932. aastaks 1930. aastaga võrreldes 4 protsenti; Eesti sama näitaja oli aga 9 protsenti. Kahtlemata teravdasid tagasilöögid majanduses oluliselt rahva rahulolematust poliitikutega. Samavõrra halvendas devalveerimisest hoidumine ka poliitilise süsteemi enda toimimist. 1931. aasta lõpul ja järgmise aasta algul toimusid erakondade ühinemised: Rahvaerakonna, Tööerakonna ja Kristliku Rahvaerakonna liitumisel tekkis Rahvuslik Keskerakond ning Põllumeestekogude ja Asunike Koonduse põhjal suur Põllumeeste erakond. Erakondade ühinemine võinuks poliitilist süsteemi stabiliseerida, kuid seda ei juhtunud, sest äsjaühinenud erakondi lõhestas sisemine võitlus krooni kursi pärast.

Ülirängast majanduskriisist tulenenud sisepoliitiliste pingete „piksevardaks” sai põhiseaduse muutmise küsimus. Aastatel 1921–1930 oli valitsuste eluiga olnud küll suhteliselt lühike (keskmiselt 11 kuud), kuid oma olemuselt ei olnud selles midagi katastroofilist. Kriisi ajal lühenes valitsuste iga aga keskmiselt viiele kuule, põhjustades ebakindlust ning kutsudes esile rahulolematuse poliitikute vastu. Seetõttu pole ka põhjust imestada, et 1929. aastal tekkinud Eesti Vabadussõdalaste Keskliit (nn vapsid) politiseerus 1931. aastal ja muutus järgmistel aastatel erakordselt populaarseks. Vabadussõdalaste propaganda rõhutas vajadust parema poliitika ja põhiseaduse muutmise järele. Riigikogus esindatud erakondade pakutud põhiseaduse muutmise ettepanekud kukkusid rahvahääletusel läbi, vabadussõdalaste eelnõu sai seevastu 1933. aasta oktoobri rahvahääletusel ülisuure ülekaalu. See pole ka üllatava, sest Riigikogu oli end kompromiteerinud omavaheliste intriigitsemiste ja heitlikkusega paljude küsimuste (sh krooni devalveerimise) menetlemisel.

Ennetamaks vabadussõdalaste võimalikku võimuletulekut pärast 1934. aasta kevadel toimuma pidanud presidendi ja Riigikogu valimisi (mis ei oleks iseenesest pidanud veel tähendama demokraatia kaotust), tegid üleminekuvalitsuse juht Konstantin Päts ja kindral Johan Laidoner 1934. aasta märtsis riigipöörde. Parlament saadeti laiali ning valimised lükati edasi.

Võib arvata, et kui kroon oleks otsustatud devalveerida varem, ei oleks Eesti sisepoliitiline olukord kujunenud sedavõrd heitlikuks. Suurerakonnad ei oleks lõhenenud, rahva rahulolematust majandusliku ja poliitilise olukorraga oleks olnud väiksem, vabadussõdalased ei oleks saanud sedavõrd populaarseks ning Päts ja Laidoner ei oleks saanud võimalust kujunenud kaost võimuhaaramiseks ära kasutada. Seega oleks demokraatia ehk varasema devalveerimise korral säilinud.

Eesti krooni kehtestamine 1992

Majanduslik ja poliitiline taust

1970. aastatel hakkas Nõukogude Liidu majandus väsima. Järgmisel kümnendil sai lõplikult selgeks, et keskselt planeeritav käsumajandus ei ole suuteline lääneriikidega edukalt võistleva ja uuendustega kaasa minema. 1980. aastate teisel poolel lisandus kroonilisele kaubapuudusele raharingluse kiire lagunemine ja katastroof oligi käes.

Edgar Savisaar, Mikk Titma, Tiit Made ja Siim Kallas
Foto: Harald Leppikson

1985. a märtsis tuli NLKP peasekretärina võimule Mihhail Gorbatšov, kes üritas riigikorralduslike ja majandusreformide käivitamise abil riiki halvimast, nii majanduslikust kui poliitilisest kokkuvarisemisest, päästa. Edu ei saatnud teda kummalgi suunal. Küll aga käivitas perestroika Nõukogude ühiskonnas protsessid, mida Moskva juhtkond ei suutnud enam kontrollida. Nii tekkis Balti rahvastel lootus suurendada oma autonoomiat või vabaneda Nõukogude okupatsiooni alt täielikult. 1987. aasta 26. septembril ilmus ajalehes Edasi (nüüd taas Postimees) Siim Kallase, Edgar Savisaare, Tiit Made ja Mikk Titma allkirjadega ettepanek „Eesti NSV täielikule isemajandamisele“, milles kirjeldati Eestit kui iseseisvat majandusüksust koos oma raha ja keskpangaga.

Eestis kujunes alates 1987. aastast laias laastus välja kolm poliitilist suunda. Niinimetatud autonomistide peatee oli majanduskorralduse liberaliseerimine ja liikumist Eesti Vabariigi iseseisvumise poole väga ei rõhutatud. Selle suuna esindajad töötasid olemasolevate riigistruktuuride reformimise nimel. Iseseisvusmeelsed aga võtsid kohe eesmärgiks Eesti Vabariigi taastamise. Kolmas jõud oli nn internatsionaalne rinne, mis ühendas ja esindas Moskva otseväimu all olevate tehaste juhtkondade huve ning oli igasuguse liberaliseerimise vastu Eesti elukorralduses. 1990. aastal võttis ka senine autonoomiameelne suund omaks iseseisvuse eesmärgi, erimeelsuseks jäi veel üksnes iseseisvuse saavutamise või taastamise vorm.

Ühisavaldus rahareformi kohta

Eesti Panga välissuhete osakonnast edastati Eesti Vabariigi Valitsuse ja Rahvusvahelise Valuutatfondi avaldus rahareformist.

Selle tekst on järgmine:

Eesti Vabariigi Valitsus on välja kuulutanud rahareformi Eestis, mis seisneb rahvusliku raha - krooni - kasutusele võtmises. Sel ajaloolisel otsusel on olulised tagajärjed Eesti majandusele. Rahvusvaheline Valuutatfond on olnud

pidevalt ja täielikult informeeritud reformi põhielementidest ja ta toetab Eesti võimuorganeid reformi läbiviimisel.

Viimaste kuude jooksul on Rahvusvahelise Valuutatfondi eksperdid arutanud stabiliseerimise ja struktuursete reformide programmi ülesehitust ja sisseviimist Eesti Vabariigi Valitsuse ja Eesti Pangaga. Selles programmis on põhielemendiks krooni kasutuselevõtmine, nii nagu teatati 17. juunil.

Oma rahast räägiti eelkõige autonoomiameelsete reformikommunistide projektides, ent kuna poliitilised ja majanduslikud olud muutusid väga kiiresti, siis mõjutas see tegelikult kujunenud rahareformi ideoloogiat vähe. Iseseisvusmeelse suuna poliitikut seevastu tulevase rahareformiga peaaegu ei tegeleenudki, pidades esmaeesmärgiks poliitilist iseseisvust ning loomulikuks, et sellega kaasneb automaatselt üleminek turumajandusele ja oma raha käikulaskmine.

1991. aasta augustis toimus Moskvas impeeriumimeelsete „õigeusklike kommunistide“ riigipöördekatse, mis tekitas Nõukogude Liidus esialgu võimukriisi, hiljem aga muutis võimuvahetuse kiirendas liidu lagunemist. 20. augustil võttis Eesti Ülemnõukogu iseseisvusmeelsete poliitiliste jõudude kokkuleppe alusel vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.

Kõik need poliitilised muutused toimusid kiireneva majandusliku allakäigu taustal. Rublapoodide lettidel kadusid kaubad ja vaatamata ametlikele arvutustele, et riigis on sularaha kaks korda rohkem kui sellele kaubakatet, valitses sularahanappus. Defitsiitseid kaupu „kaitsti“ liigtarbimise ja spekulantide eest talongide ja ostukaartidega. Puuduvat sularaha üritati asendada tšekiraamatutega (palkade maksmisel) ja näiteks kommunaalmaksete sularahata arvelduste propageerimisega. Väljamaksmata pensionide hulk kasvas iga pensionipäevaga. Oli valuutakaupmeeste kuldaeg.

Sularaha kadus nende taskutesse, kel oli selle juurde ligipääs. Lisaks laiendasid ettevõteted hoogsalt omavahelist sularahaarveldust, sest NSVLI panga- ja raharinglussüsteem oli lakanud töötamast. Vahetult enne rahareformi oli Eesti ettevõtetel kahte tüüpi vaevusi oma Nõukogude Liidus asuvate kaubanduspartneritega suhtlemisel: kui sinna saadeti raha, ei tulnud kaup vastu; kui saadeti kaupa, ei tulnud raha tagasi. Vahetult enne rahareformi jõudis see peidus olnud rahakogus siiski pankka.

Kauba- ja sularahapuudust kroonis tormiline hinnatõus. 1991. aasta jooksul tõusid toiduainete hinnad üle seitsme korra ja tarbekaupade hinnad ligi kuus korda. 1991. aasta sügisel odavnes rubla kuni 3 protsenti päevas ning 1992. aasta alguses, mil hinnad vabaks lasti, ulatus inflatsioon sadadesse protsentidesse.

30. jaanuaril 1992 ametisse astunud Tiit Vähi valitsus asus majandust kiiresti ümber korraldama. Aprillis alustas tööd valitsuse majandusreformi komitee, mis töötas välja majanduse stabiliseerimise kava nii vahetult rahareformieelseks kui ka -järgseks ajaks. Tegelikult viis Tiit Vähi valitsus poole aasta jooksul vaikselt läbi majanduse šokiteraapilise tasakaalustamise, mis seisnes eelkõige hindade vabakslaskmises ja väliskaubanduse piirangute kaotamises. Reformitud majandusest pidi saama ja saigi krooni püsimise alus.

Üleüldises majanduskaoses tekkis omapärane privilegeeritud klass – valuutaomanikud, kes ostsid kaupu üha juurde tekkivatest valuutapoodidest. Järjest rohkem tehinguid sooritati välisvaluuta (dollarite, Soome või Saksa markade) eest. Rahaline kaos lõi soodsa pinna spekulatsioonile ja korruptsioonile. 1992. aasta märtsis võeti sularahapuuduse leevendamiseks Tartus lühikeseks ajaks kasutusele linnavalitsuse maksetšekid ehk nn Tartu raha. Aprillis võeti kasutusele Eesti Vabariigi tšekiraamatud, mida kasutati palga maksmise vahendina kuni rahareformini. 1992. aasta algus oli Eesti inimeste jaoks ilmselt viimaste aastakümnete raskeim aeg. Nagu Siim Kallas hiljem märkis, lõppes tol 1991.-1992. aastal iga majandusprobleeme käsitlev ajaleheartikkel tõdemusega „õnn tuleb siis, kui tuleb oma raha”.

Reformist

Rahareform nõuab majanduse finantsdistipliini ning vajab toetust hinna, sissetulekute, eelareve ja teiste struktuursete reformide poolt lähemas tulevikus. Need abinõud, millest anti teada eile Eesti Vabariigi peaministri poolt, on olulise tähtsusega rahareformi edukusele ning võimaldavad Eestile luua tingimused stabiilsuse kasvule eeloleval perioodil.

Eesti Vabariigi valitsusorganite ja Rahvusvahelise Valuutafondi rühma vahel on saavutatud

ulatuslik kokkulepe nende majanduslike abinõude rakendamise kohta, mis peab moodustama aluse Rahvusvahelise Valuutafondi rahalise toetuse programmile, ent on vajalik veel lisatöö tarvilike meetmete lõplikuks väljatöötamiseks.

Eeldades, et see töö viib rahuldavate tulemusteni, otsustas Rahvusvahelise Valuutafondi juhtkond soovitada täidesaatval nõukogul toetada programmi Rahvusvahelise Valuutafondi ressursidega ja aidata Eestil leida finantsilist toetust industrialaadest, et kindlustada selle välisfinantseerimine.

(BNS)

Rahareformi eesmärgid ja kulg

1992. aasta rahareformi eesmärk oli stabiilselt toimiva, lonkavast NSVLi rahasüsteemist lahtirakendatud oma rahasüsteemi kehtestamine, selle abil turumajandusele üleminekuks vajalike eelduste loomine ning Eesti majanduslikule iseseisvumisele ja Euroopa majandusruumiga lõimumisele aluse panemine.

15. detsembril 1989 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu vastu otsuse Eesti Panga taasasutamise kohta alates 1. jaanuarist 1990. Eesti Panga presidendiks sai Rein Otsason. Esialgu tegeleti peamiselt Eesti Pangale koha loomisega tollasel pangamaastikul, kus nime poolest oli valitsejaks veel NSVLi Riigipank.

19. juulil 1990 moodustas Eesti Pank rahareformi kontseptsiooni väljatöötamiseks töögrupid. Ka valitsus moodustas 14. septembril rahareformi komisjoni. 1990. aasta novembriks valmis kaks omarahale ülemineku kontseptsiooni – üks Rein Otsasoni ning teine valitsuse rahareformi komisjoni majandusnõuniku Bo Kraghi juhtimisel. Nende kahe plaani suurim puutepunkt oli see, et rahareformi läbiviimiseks taheti luua erivolitustega rahareformi komitee.

1991. aasta 27. märtsil moodustaski Eesti ülemnõukogu oma otsusega rahareformi komitee, mille pädevuses oli kõigi rahareformiga seotud küsimuste üle otsustamine, mille otsused olid seaduse jõuga ja kohustuslikud täitmiseks kogu Eesti territooriumil. Seega sai komitee piiramatud volitused rahareformi ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks. Rahareformi komitee volituste tähtajaks määrati 1995. aasta 29. juuni. Komiteesse kuulusid peaminister Edgar Savisaar ja Eesti Panga president Rein Otsason ametikoha järgi ning lisaks nendele Siim Kallas, keda asendas hiljem majandusteadlane Rudolf Jalakas.

Loodi krooni komitee

Ülemnõukogu võttis eile õhtul vastu seaduse Eesti Vabariigi rahareformi komitee moodustamise kohta. Komiteel on õigus otsustada kõiki rahareformiga seotud küsimusi. Sinna kuuluvad Eesti Panga president, EV valitsuse esimees ja veel üks liige, kelle ülemnõukogu seab ametisse pärast seda, kui Eesti Pank on esitanud oma kandidaadi. Valitsus on kolmandaks komitee liikmeks pakkunud oma majandussõpra RUDOLF JALAKAST.

Ehkki formaalselt on otsus olemas, lükati sisuliselt otsustamine tegelikult siiski edasi. Kas rahareform tehakse valitsuse või panga kava kohaselt, see selgub alles siis, kui on teada komitee kolmas liige.

Valitsusnõunik Bo Kragh ja Eesti Panga president Rein Otsason esinesid ülemnõukogu ees juba scaduseelnõu esimeselt lugemiselt tuttavate väidetega. Eesti

Panga kava õnnestumine sõltub Nõukogude Liidu armulikkusest, arvas valitsusnõunik. Rubla ja krooni vahetuskurssi üks-ühele nimetas ta ebarealseks, juba praegu olevat see fiktsioon.

Rein Otsason seletas, et rahareform ei ole mõeldav teatud celtin-gimusteta. Peab olema normaalne kaubavahetus ja enam-vähem mõistlikult toimiv majandusmehhanism, muidu ei pääse me hüperinflatsioonist ka krooni puhul. Valitsuse reformikavale heitis Eesti Panga president ette, et see annaks valitsusele õiguse kuni 1995. aastani käsutada panka.

Ülemnõukogu paistis olevat kimbatuses. Ühed (MADE, ULUOTS) arvasid, et aega küll, teised (RAIG, RISTKOK) kibelesid otsust vastu võtma. Nõnda see pooles vinnas seadus sündiski.

KALLE MUULI

Postimees 28.3.91.

18. septembril 1991 nimetas Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Eesti Panga presidendiks Siim Kallase alates 1991. aasta 1. oktoobrist. 1991. aasta viimased kuud olid paljuski määravad nii Eesti Panga kui ka oma järke ootava rahareformi jaoks. Ühel ajal Eesti Panga kui organisatsiooni ülesehitamisega algasid 3. oktoobril läbirääkimised NSVLi Riigipanga Eesti Vabariikliku Kontori ülevõtmiseks, mis lõppesid 1992. aasta 1. jaanuaril riigipanga tegevuse lõppemisega Eestis. 15. oktoobril algasid läbirääkimised Rahvusvahelise Arvelduspannaga Eesti asutajaliikme staatuse taastamiseks. 7. novembril alustati läbirääkimisi Suurbritannia valitsusega Inglise Panka deponeeritud Eesti kulla või selle rahalise ekvivalendi tagasisaamiseks.

Rahareformi praktilise ettevalmistamise käivitas 1991. aasta 9. detsembril rahareformi komitee välja antud esimene dekreet nr 011, millega kehtestati rahareformi läbiviimise üldalused ja ettevalmistusplaan.

Foto: Tiit Veermäe

Tiit Vähi nimetamisega Eesti uueks valitsusjuhiks ja ühtlasi rahareformi komitee esimeheks 1992. aasta 30. jaanuaril sai oma rahale üleminek hoogu juurde. Veebruaris 1992 moodustati majandusreformi komitee, kust võrsunud ettepanekute peamine eesmärk oli välja töötada ja ellu viia sellised majandusreformid, mis rahareformijärgselt Eesti majandust koos krooniga inflatsioonipöörisesse ei paiskaks.

Foto: Peeter Langovits

1992. aasta aprillis külastasid Eestit rahareformi komitee asendusliikme Ardo Hanssoni juhendaja Harvardi Ülikooli professor Jeffrey Sachs ja Sloveenia peaministri majandusnõunik Boris Plesovic, kes andsid rahareformi ideoloogia selgimisele tugeva toetuse. Eeskujuks sai Saksamaa 1948. aasta rahareform, mille käigus inflatsioon saadi kontrolli alla range rahapoliitika, hindade vabakslaskmise ja riigielarve tasakaalus hoidmisega.

Foto: Toomas Volmer

Need põhimõtted sätestati 1992. aasta 20. mail ülemnõukogus vastu võetud kolme Eesti raha puudutava seadusega. Nendeks olid Eesti Vabariigi rahaseadus, seadus Eesti krooni tagamise kohta ja Eesti Vabariigi välisvaluutaseadus, mis jõustusid rahareformi hetkest. Nende seaduste algtekstid kirjutas Eesti Panga õigusnõunik Urmas Kaju.

Eesti rahakorralduse selgrooks sai valuutakomitee süsteem, mille kasutuselevõtu põhjus oli üsna proosaline, lihtne ja arusaadav nii Eesti Panga töötajatele, ettevõtjatele kui ka elanikele ning karmi rahapoliitikat toetav: nii palju kui riiki välisraha sisse tuleb, nii palju lastakse ka kroone käibe. Lisaks oli valuutakomitee süsteemi kasutuselevõtul psühholoogiline motiiv – stabiilne ankurvaluuta tagas suurema usalduse tekkimise.

Eesti krooni kurss seoti Saksa margaga suhtes 1 Saksa mark = 8 Eesti krooni. Saksa mark valiti Eesti krooni ankurvaluutaks kui Euroopa juhtivaid valuutasid ning suure ja stabiilse majanduse raha. Krooni kursi pidi määrama Eesti Pank, kuid see pidi olema kinnitatud parlamendi otsusega. Saksa marga ja Eesti krooni vaheline kurss määrati Tallinna ja

Foto: Tiit Veermäe

lähemate suuremate keskuste tollal tegutsenud valuutabörsidel kehtinud Saksa marga ja rubla kursi alusel. Lisateguritena arvestati Eesti Panga kasutuses olevat emissiooniresurssi ning seda, et sularahavahetajatel oleks võimalikult lihtne ümberkorraldusi teha.

Riigieelarve tasakaalustamiseks suurendas rahareformi komitee oma dekreediga käibemaksu ja ettevõtte tulumaksu. Keskpangal keelati riigieelarve ja kohalike omavalitsuste eelarvete krediteerimine. Viimane nõue, nagu ka eelarve tasakaalustamise nõue, tuli rahareformi ideoloogia kujunemise viimases etapis olulisi osa mänginud Rahvusvaheliselt Valuutafondilt, kelle ametlik ja avalik toetus Eesti rahareformile tuli alles 19. juunil, pärast rahareformi komitee põhimõttelisi otsust tõsta käibemaksu ja muuta tulumaksustamise korda. Maikuu lõpuni oli fond suhtunud rahareformi tuntava ettevaatusega.

Vastavalt rahareformi komitee 1992. aasta 17. juuni dekreedile „Rahareformi läbiviimisest“ muutus alates 1992. aasta 20. juunist kella neljast hommikul ainsaks seaduslikuks maksevahendiks Eesti kroon ning igale Eesti elanikule vahetati kuni 1500 rubla vahetuskursiga 10 rubla = 1 kroon. Üle Eesti oli 727 rahavahetuspunkti, kuhu hakati raha laiali vedama öösel vastu 20. juunit. Rahavahetamine kui rahareformi emotsionaalne kulminatsioon kulges ladusalt tänu kõigi rahareformi ettevalmistamisest ja läbiviimisest osa võtnud 16 500 inimesele, kelle jõupingutused olid suunatud oma raha taaskasutusele.

Rahareformi tulemused

Rahareform oli otsustavaks sammuks Eesti majanduse lahtirakendamisel lagunenud rubla-tsoonist ning pani aluse Eesti edasisele majandusarengule ja lõimumisele Euroopa majandusruumiga.

Siim Kallas on rõhutanud, et sisuliselt jagati rahareformi käigus kodanikele laiali osa enne sõda Eesti poolt Euroopa pankadesse deponeeritud Eesti kullast. „Tegelikult osutus rahareformi komitee lihtsalt jagajaks... Rahareformi sisu polnud tegelikult raha vahetamine, vaid Eesti raha käikulaskmine. Toimus sularaha vahetamine, mis tegelikult oli avansseerimine.” Sedamoodi kujunes ligi 70 aasta tagune Vabadussõja võit, millega oli Venemaalt saadud 15 miljonit kuldrubla, mitte ainult Eesti 1990ndate taasiseseisvumise poliitiliseks, vaid ka majanduslikuks aluseks.

Krooni tuleku järel asendus senine kaubapuudus kiiresti rahapuudusega kauba ostmiseks. Pikaajaline oma raha ootamine oli loonud kroonist midagi fetišitaolist. Ajalehtedes manitseti rahatahti mitte kortsutama, vaid korralikult rahakotti asetama. Krooni allahindamisest tulenenud järsust hinnatõusust hoolimata võttis enamik rahvast rahareformi vaimustusega vastu. Balti riikide esimest oma raha käsitleti olulise poliitilise saavutuse ja rahvusliku uhkusena veel aastaid. See lõi soodsa tausta ka hilisemateks ümberkorraldusteks.

Hilisem areng näitas siiski, et ka Läti ja Leedu, kus erinevalt Eestist valiti majanduse tasa-kaalustamisaegseks „õppeperioodiks” üleminekuraha, ei teinud midagi põhimõtteliselt valesti. Küll aga oli nende majanduskasv 1990. aastate teisel poolel Eesti omast aeglasem. Majandusteadlane Kalev Kukk oli juba enne reformi eeldanud, et Eestis rakendatud variandi puhul algab majanduskasv 1995.–1997. aastal. Viis aastat hiljem väitis Kukk, et Eesti kroonil ja majandusel on läinud paremini, kui seda võis kõige optimistlikumates lootustes ja teooriates eeldada. 2000. aastal oli Eesti SKP elaniku kohta 21 protsenti kõrgem kui Läti ja 14 protsenti kõrgem kui Leedu vastav näitaja. Tänapäevaste teadmiste valguses on raske öelda, kui suur osa selles oli varem ja üleminekurahata teostatud rahareformil. Ent kindlasti pani varem käibele lastud oma raha aluse kiiremale kohandumisele maailmaturu tingimustega ning usalduse tekkimisele Eesti riigi ja majanduse vastu, tuues siia Balti naabritest enam välisinvesteeringuid.

Foto: Harald Leppikson

Foto: Albert Truuväärt

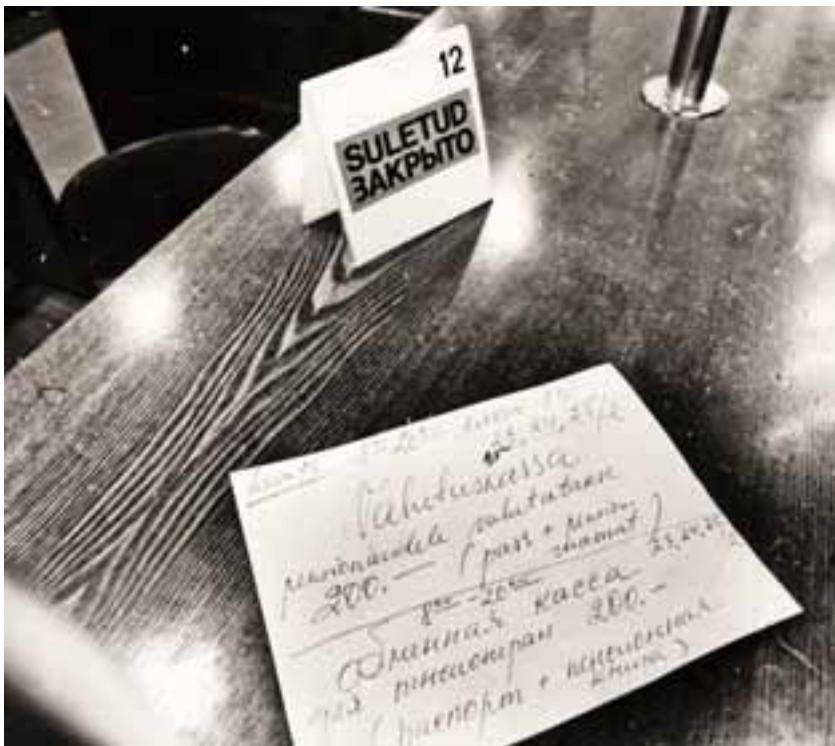

Foto: Harald Leppikson

Eesti Panga Muuseum tänab:

Jaak Valget
Kaupo Pollisinskit
Eesti Filmiarhiivi
Eesti Rahvusraamatukogu
Tallinna Linnamuuseumi Fotomuuseumi

© **Eesti Pank, 2008**

© **Kujundus Vincent OÜ, 2008**

TASUTA

Reprodutseerimine ja levitamine
ilma Eesti Panga
nõusolekuta on keelatud

EESTI PANGA MUUSEUM

Estonia pst 11, 15095 Tallinn
Avatud K–R 12.00–17.00, L 11.00–16.00
Sissepääs tasuta
Telefon 668 0760, 668 0560
muuseum@epbe.ee
www.eestipank.info